

BRIGAČA

RAZVOJNI PUT JEDNOGA PRAVNOG OBIČAJA
U KASTAVSKOJ GOSPOŠTIJI

Problemu historijskoga postanka prava i pravnih propisa ne poklanja se ona briga, koju taj problem zaslužuje, ako ne zbog drugoga a ono već time što na ovaj način jasno dolazi do izražaja klasna suština pravnih norma i njihova politička funkcija¹⁾. Danas je već konačno utvrđeno, da je pravo nastalo zajedno s državom kao određenim organizacionim oblikom odnosa u nekom konkretnom društvu, podijeljenom na klase. U svojim je počecima državni aparat redovito prihvaćao one običaje, koji idu u prilog interesima klase, koja drži vlast i kojoj pripadaju osobe, od kojih se sastoje njegovi organi. Uz to je on izdavao i izdaje nove propise *ad hoc*, kada se radi o normiranju određenih odnosa, koje on smatra važnima zato, da se izravno ili posredno osiguraju onakvi oblici eksploatacije, koji odgovaraju interesima klasa na vlasti.

Ono, što je u ovom času za nas važno, odnosi se na proces, tokom kojega od nekog običaja, kojega se pridržava stanovništvo određenoga kraja, postaje pravni propis, što ga priznaje sama država, osiguravajući mu zaštitu pomoću svojeg aparata. Faze toga procesa jesu — po pravilu — običaj, pravni običaj i uvrštavanje tog običaja u sistem pozitivnog prava. Od pojedinačnoga običaja, kojega se u nekom kraju pridržava čitavo stanovništvo ili samo neki njegovi slojevi, nastaje pravni običaj onda, kada mu država pomoću svojih organa izravno ili posredno podijeljuje sankciju. Neki običaj može biti izravno priznat od državnog aparata, što se događa u slučaju da ga koji upravni organ *izričito* proglašava kao propis, koji će on od sada primjenjivati u svojem djelokrugu. A posredno se priznaju običaji onda, kada se državni organi u svojem poslovanju služe njima, primjenjujući ih na konkretne slučajeve kao da bi oni bili izričiti pravni propisi, koje je država izdala. A kada se pojedini pravni običaji, koji se održavaju u nekom kraju, izrijekom priznaju nekim pravnim aktom zakonodavca uz naredbu, da svi odnosi odsad moraju biti regulirani na onaj određeni način pod prijetnjom sankcija, onda takav pravni običaj gubi svoj karakter običaja. On postaje pravna norma i time ulazi u sistem pozitivnoga prava.

Pritom valja također imati u vidu suprotnost između grada i sela, koja se, među inim, pokazuje i u sukobu između pravnih normi, koje dolaze iz gradova, i običaja, prema kojima živi selo. Oblici toga sukoba mogu biti oštri, kada državni organi nameću određene pravne propise, koji lome stare običaje, kao što se na pr. u svim državama s feudalnim načinom proizvodnje odvijao proces pretvaranja slobod-

nih seljaka u zavisne i, konačno, u kmetove. U drugim slučajevima, kada se običaji na selu ne suprotstavljaju težnjama državnih organa, onda ih država ili prihvaća posredno ili se na njih uopće ne obazire.

Taj se razvitak može lijepo pratiti po Mošćeničkom zakonu. Kao sistem pozitivnoga prava u tom kraju, koji je zajedno s Kastvom i Veprincem sačinjavao Kastavsku gospoštiju, taj je zakon dobio izričitu formalnu sankciju tek god. 1627. Tada je kapetan Kastavske gospoštije Franjo Knežić — predstavnik feudalnoga gospodara i zakonodavca — bio pozvan »da bi progliedal i razuidel onni nassi zakoni stari po obicaju, kissu (!) prepissani na oneh kgnigah s giedne stare quaderni²⁾ kagie (!) billa zlo tratana³⁾ i strapazzana⁴⁾ i razderta u vreme od gueri illi ratta s Benezani⁵⁾, kagie (!) billa Letta 1616«⁶⁾. A prije toga bi se od vremena do vremena, prema potrebi, unijeli u »staru quadernu«, t. j. u zbirku pravnih običaja, oni običajni propisi, koje bi kapetan ili vicekapetan gospoštije pojedinačno odobrili i tako im svojom vlašću dali pravni karakter. To se dogodilo vjerojatno god. 1470. i 1472.⁷⁾, a sigurno dva puta god. 1510., zatim god. 1525., 1528. i 1529. i t. d. sve do godine 1743.⁸⁾, t. j. također poslije kodifikacije običajnoga prava god. 1627.

Tom prilikom najbolji je primjer jedan zapis u Mošćeničkom zakonu iz god. 1525.: »Messezza Augusta na 25. Gospodin Bernardin Nikolich Vicce Capitan gie pital, kakou gie zakon od ouoga mesta ki bi uxial giedno blago mnogo uremena morel (!) musse uazet, alle ne?« A svetnici su mu odgovorili »da ki uziva na mire kakouo biago 30 let, da musse zet uech nemore«. Na to »kapitan gie potuerdil ouo,

- 1) Poslije oslobođenja kako se čini, izašao je samo jedan rad, koji se bavi odnosom između običaja i prava: M. Kostrenčić, *Običajno pravo*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 1948.
- 2) Prema talijanskoj riječi *il quaderno* — bilježnica.
- 3) Prema talij. riječi *trattare qualcuno* — postupati s nekim.
- 4) Prema talij. riječi *strapazzare* — zlostavljati.
- 5) U dijalektu: *Benezani* — Mlečani.
- 6) *Mošćenički zakon*, str. 13 (Original se nalazi u Državnom arhivu, Rijeka); K. Kadlec, *Mošćenický statut*, Praha, 1914, str. 41. Služim se originalom, jer Kadlecova transkripcija Mošćeničkoga zakona nije uvijek pouzdana.
- 7) *Mošćenički zakon*, str. 6. U tim odredbama nije izrijeком naglašeno, da ih je sankcionirao kastavski kapetan ili njegov zamjenik.
- 8) *Mošćenički zakon*, str. 40. Među tim odredbama nalaze se i neke druge, iz kojih, doduše, izlazi neposredno, da bi ih sankcionirao državni organ, ali se čini veoma vjerojatno, da su dobile takvu sankciju, kada se ti običajni propisi nalaze između dva druga, koje su izrijeком sankcionirali kapetan ili vicekapetan gospoštije.
- 9) U dijalektu: *ukragniujuh* — skrivajuć, povlačeći.
- 10) Prema talij. riječi *la pretesa* — zahtjev. Na ovom oštećenom mjestu Kadlec (nav. dj., str. 38) pogrešno čita »pretec«, zato što ne pozna dijalekt, kojim se govorilo i kojim se još danas govori u Mošćenicama, iako bi ga samo oštećeno mjesto moralo navesti na misao, da se na njemu nalazilo jedno slovo, i to slovo a, koje on ne uzima u obzir.
- 11) Prema njemačkoj riječi *die Kammer* — soba, u prenesenom značenju — državna financijska uprava; *Mošćeničk. zakon*, str. 6 (Kadlec, nav. dj., str. 38).

ukragniuju⁹⁾ takouu pretesu¹⁰⁾ Gosposchine, i kamare¹¹⁾. Kastavski vice-kapetan, kao predstavnik državne vlasti, bi se najprije informirao, da li je određeni odnos reguliran nekim narodnim običajem, te bi ga zatim priznao, dajući mu sankciju, koja se u drugim krivičnim slučajevima po pravilu sastojala u određivanju novčane kazne.

Prema tome, Mošćenički se zakon kao sistem pozitivnoga prava počeo najprije razvijati u obliku zbirke pravnih običaja, koje se postepeno upisivalo u »staru quadernu« do god. 1627., kada su, oni bili prepisani i kao cjelina potvrđeni od kapetana F. Knežića.

U Kastvu i Veprincu, gdje je mnogo ranije bilo kodificirano običajno pravo¹²⁾, nove su se zakonske odredbe dodavale u obliku zaključaka općinskih vijeća, kojima je mnogo puta prisustvovao predstavnik feudalne vlasti¹³⁾. Isto se događalo i u Mošćenicama, kako izlazi iz zapisa u zakonu, koji dolaze poslije god. 1627.¹⁴⁾. Dakako, da su se na taj način također uvodili u sistem pozitivnoga prava oni običaji, na koje bi feudalna vlast obraćala pažnju zato, što reguliraju odnose, koje ona smatra važnima¹⁵⁾. A ostalo su bili upravni akti, kojima su općinski savjeti rješavali tekuća pitanja¹⁶⁾.

Ako sam problem kodifikacije pozitivnoga prava na području Kastavske gospoštije ne zadaje naročitih poteškoća, t. j. proces između druge i treće faze njegova razvitka — između pravnog običaja i ulaska u sistem pozitivnoga prava, — druga je stvar s prijelazom iz prve u drugu fazu — od običaja u pravni običaj. Doduše u općinskim zakonima Kastavske gospoštije navedeno je dosta pravnih običaja, koji pokazuju kako je narod u pojedinim općinama odvajkada normirao neke društvene odnose. Ali nedostaju historijski podaci o pojedinim običajima, koji bi omogućili da ih se prati kroz duže vrijeme, da se ustanovi, koje promjene u određenoj društvenoj situaciji prisiljavaju državne organe, da obrate svoju pažnju tom društvenom odnosu i da ga zaštite svojom sankcijom.

12) U Kastvu god. 1490, a u Veprincu god. 1507, u verzijama, koje su danas poznate. Ali M. Jasinski, (Kada i na koji je način bio sastavljen Kastavski statut? Zbornik znanstvenih rasprav Juridične fakultete v Ljubljani, sv. III., god. 1923/24, str. 127) i J. Žontar (Kastavščina in njeni statuti do konca 16. stoletja, isto tamo, sv. XXI., god. 1945/46, str. 1-2—165) misle, da su obaveze općinara u Kastavskoj gospoštiji bile zapisane još u doba, kada su njome vladali grofovi von Wallsee, t. j. u prvoj polovici XV. stoljeća.

13) Dekreti god. 1546—1614 i Dekreti posljednji (1647—1652) u Kastavskom zakonu (Statuta lingua croatica conscripta, uredili Rački F., Jagić V., i Crnčić I., Zagreb, 1890., str. 194—207 — Zbog kratkoće dalje navodim: Rački, Statuta...) i zaključci veprinačkoga općinskoga vijeća u Liber Communitatis Veprinatii (1686—1824), Državni arhiv, Rijeka. Zbog kratkoće dalje navodim: Liber...).

14) Mošćenički zakon, str. 13 i sl.; (Kadlec, nav. dj. str. 42—54).

15) Na pr. Kastavski zakon, kapit. 59—62, Liber... fol. 7; Mošćenički zakon, str. 14, 16 (Kadlec, nav. dj., str. 42, 43).

16) Na pr. Kastavski zakon, kapit. 63, 64, 65 i t. d. Liber... fol. 5 i sl. Mošćenički zakon str. 14 (Kadlec, nav. dj. str. 42 i 44).

Brigača predstavlja jedan od pravnih običaja u Veprinštini i Kaštavštini, koje je moguće pratiti kroz više stoljeća. Taj je običaj m o ž d a postojao već godine 1500., kako izlazi iz zapisnika o sudskoj raspravi pred veprinačkim sudom od 25. studenoga 1628.¹⁷⁾ U ovom se zapisniku spominje »stari tištament na kartu brgaminu¹⁸⁾«, koji je određivao, da »na vlastito red¹⁹⁾ do reda ne mozi brigače zapustiti«. Prvi sudski zapisnik o sporu, kojemu je predmet brigača, potječe iz god. 1590.²⁰⁾ Zatim se god. 1598. u dosad poznatim sudskim zapisnicima brigače navode još tri puta²¹⁾. U XVII. i XVIII. stoljeću se brigača više puta spominje u sudskim presudama²²⁾. Unatoč tome, ta je običajno-pravna ustanova bila relativno kasno uvrštena u sistem pozitivnoga prava u Veprincu. I to odlukom feudalnoga gospodara god. 1755., iako je dotad taj odnos uživao pravnu zaštitu veprinačkih sudova.

Dan današnji se naziv brigača još susreće u Veprinštini i Kaštavštini kao naziv, koji označava neke parcele zemljišta. Kako to priopćuje moj informator A. Pilat, župnik u Veprincu, »zemljište je

17) Glagoljski se original nalazi u Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (dalje zbog kratkoće navodim Arhiv JAZU) pod signaturom II c 77, svezak e 8, fol. 140 i 140 v. Ne može se a priori isključiti, da je pisar pogrešno označio godinu, kad je zabilježio samo glagoljska slova č i f. Možda je u brzini zaboravio poslije oznake stoljeća dodati brojke za desatljeće i godinu. Na to navodi činjenica, da se u nama poznatim sudskim zapisnicima iz XVI. stoljeća brigača navodi tek god. 1590., dok je u XVII. stoljeću mnogo češće spominju. Nasuprot tome valja također uzeti u obzir, da se u tekstu presude iz god. 1628. govori o »starom tištamentu na kartu brgaminu«. Tim se riječima u prvom redu izričito naglašava starost oporuke, a u drugom se ističe, da je pisana na pergamentu, što je također znak za njezino davno porijeklo.

18) U dijalektu: *karta brgamina* — p e r g a m e n t .

19) Prema talij. riječi *l'erede* — n a s l j e d n i k .

20) R. Stroh al, *Odluke veprinačkoga suda od god. 1589.—1591.*, Vjesnik Zemaljskog arhiva, god. XVI., 1914., str. 128.

21) Zapisnik od 19. siječnja 1598. (R. Stroh al, *Odluke veprinačkoga suda iz god. 1598 i 1599*, nav. dj. god. XIX., 1917., str. 79); drugi zapisnik istoga datuma (isto tamo, str. 80); 30. lipnja 1598. (isto tamo, str. 87—88); 20. veljače 1599. (isto tamo, str. 128).

22) Zapisnici od 12. ožujka 1611. (Arhiv JAZU, II. c. 77, sv. e 7, fol. 108); 11. siječnja 1612. (isto tamo, fol. 119 v); 28. svibnja 1623. (isto tamo sv. e 8, fol. 133 v—134); 25. studenoga 1628. (isto tamo, fol. 140 v); 28. listopada 1648., (J. Volčić, *Prepisi iz glagolitskih zapisnika Veprinačke općine*, Arhiv JAZU, sign. II d 123, fol. 41 v, br. 9; dalje citiram Volčić, *Prepisi...*; 4. lipnja 1653. (isto tamo, fol. 4—47 v, br. 66); 1. srpnja 1653. (isto tamo, fol. 47 v, br. 67); 2. srpnja 1654. (isto tamo, fol. 48, br. 72); 21. listopada 1654. (isto tamo, fol. 48—49, br. 7); 26. listopada 1654. (isto tamo, fol. 49, br. 79); 12. ožujka 1660. (isto tamo, fol. 57, br. 132); 22. lipnja 1660. (isto tamo, fol. 57, br. 137); 30. siječnja 1664. (isto tamo, fol. 60, br. 160); 26. rujna 1665. (isto tamo, fol. 61, br. 167).

Oporuka Frana Cupra od 6. ožujka 1679. (J. Volčić, *Veprinačke osude 1684—1772 — Prepisi iz glagolitskih i hrvatskih listina na Veprincu u Liburniji*, Arhiv JAZU, sign. III. d 57, fol. 6 v. Zbog kratkoće dalje navodim: (Volčić, *Veprinačke osude...*).

Darovna pogodba od 28. ožujka 1690. (isto tamo, fol. 13 v).

to obrađeno i blizu ljudskoga stana«, uz napomenu da brigača sada više nema mnogo: »U svemu smo nabrojili 3—4«. Među njima su brigage Ivana Pošćića, Veprinac kućni br. 92 i Andretić Marije kućni broj 100.

A drugi informator, Josip Osojnak iz Pobri (nekada dio Kastavštine), ističe da se po tradiciji brigage ne prodaju. Zašto, ne bi znao reći. Svakako su njega nekoliko puta molili da proda brigagu njegove porodice, ali je on to uvijek odbijao.

Brigage kao »zemlje, što bi ih otac zapisao za zadužbinu«, spomenuo je M. Marjanović u Kalendaru Kluba Ćirilo-metodskih zidara za godinu 1907.²³⁾

Prema informacijama Josipa Kosturina iz Bregi (nekada dio Kastavštine) u njegovom je mjestu nestao spomen na brigage, ali se sačuvao u Gornjem Rukavcu (također dio nekadašnje kastavštine), gdje su neke porodice prestale vršiti taj običaj za vrijeme I. svjetskoga rata. Sve ove porodice imaju zemljišta, kojima se još danas sačuvao naziv brigača: Antončić Ivan, Gornji Rukavac, kućni broj 56; Kinkela Ivan, br. 54; Kukić Franjo, br. 23; Laginja Ivan, br. 52 i Lukšetić Anton, br. 47. U Mošćeništini se taj naziv ne upotrebljava.

Riječi brigača nema u Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika, što ga izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Isto je tako nema u Broz-Ivekovićevu Rječniku hrvatskoga jezika, ni u Mažuranićevim Prinosima za hrvatski pravno-povjesni rječnik. Među primjerima pravnoga nazivlja u svojem radu Veprinac u XVI. vijeku R. Strohal također navodi brigagu²⁴⁾. Ali nipošto nije jasno kako je on došao do zaključka, da bi brigača bila »Bergrecht«, t. j. pravo iskapanja ruda, kada u Veprinštini nema nikakvih ruda ni rudokopa i kada se taj smisao ni na koji način ne može izvesti iz onih izvora, kojima se on služio.

Ali zato Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar²⁵⁾ spominje riječ brigača ovako tumačeći njezin smisao: »Ein Gut, worauf ein Kirchenbeneficium haftet«²⁶⁾. Kao izvore za tu riječ Pleteršnik navodi Janežičeve rječnike iz god. 1867. i 1893., Istru i Cafovu gradu za rječnik.

Prema podacima Instituta za slovenski jezik Slovenske Akademije znanosti i umjetnosti²⁷⁾ nije poznato otkuda su riječ brigača preuzeli Janežič i Caf: u rodnom kraju Janežiča (Koruška) i Caf (Štajerska) se ona ne upotrebljava, a ni drugdje gdje se govori slovenski. Prema tome, ostaje samo Istra kao nepobitno utvrđeni izvor te riječi u Pleteršnikovu rječniku.

23) Str. 20.

24) Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena JAZU, XXVII, sv. I. str. 146.

25) Ljubljana, 1894., sv. I., str. 61.

26) U prijevodu: dobro, opterećeno crkvenim beneficijem.

27) Toplo zahvaljujem Institutu za slovenski jezik Akademije znanosti i umjetnosti u Ljubljani, a napose profesoru Dru Rudolfu Kolariću, koji mi je bio pružio pomoć time, što mi je u ime Instituta dao sve podatke u vezi s riječima brigača i bregača s obzirom na slovenski jezik.

Za postanak te riječi u onom smislu, što ga navodi Pleteršnik, R. Kolarić postavio je ovu hipotezu. U slovenskim, primorsko-istarskim, i djelomice u unutrašnjosti postojale su i postoje crkve kuracije, koje nisu župe, već su to više kapelanije. U pojmu kuracije obuhvaćena je sama crkva i cijelo zemljište, koje je pripadalo toj ustanovi. Na toj osnovi R. Kolarić dolazi do zaključka, da je neki domorodan hrvatski ili slovenski svećenik u kuraciji ispravno vidio latinski korijen *cura*, kojemu odgovara hrvatski i slovenski *briga*, te da je sufiks — *cija* zamijenio sa slovenskim i hrvatskim — *ača*²⁸⁾. Izvori, koji će biti navedeni u daljem izlaganju, pokazat će ispravnost te hipoteze o postanku riječi *brigača*, iako se je kao običajnu pravnu ustanovu ne može izjednačiti s kuracijom. Radi se o nekoj drugoj »brizi«, i to onoj, koju preživjeli članovi porodice moraju voditi za »duše« svojih pokojnika, izvršavajući religiozne obaveze, što ih nameće crkva, kojoj pripadaju.

II.

Iz dosad sačuvanih zapisnika sudskih vijećanja u Veprincu izlazi, da su se u XVI. stoljeću nasljednicima zavještavale određene religiozne obaveze, naročito mise zadušnice i slični tereti, kao davanje milodara. Tako je u svojoj oporuci Juraj Glavošić pri kraju trećega ili na početku četvrtoga desetljeća u tom vijeku u svojoj oporuci naložio, da se od kupoprodajne cijene vinograda, što ga je odredio, moraju kupiti paramenti za veprinačku crkvu u vrijednosti od osam dukata²⁹⁾. A godine 1539. predmet je spora između veprinačkoga župnika i nekoga Martinca jedna »mirina«³⁰⁾, za koju je pokojna Lucija Panjanica naredila, da se proda i da se od utrška plate one mise, koje »ona biše ostavila za svoju dušu«³¹⁾.

Značajno je da po testatorovoj naredbi te religiozne obaveze opterećuju određeno zemljište tako, da onaj od nasljednika, koji preuzme baš onu nekretninu, mora također snositi troškove za te obaveze. To izlazi također iz jedne presude, donesene u istoj 1539. godini, u kojoj je sud odlučio da Fumka, punica Jurja Tananajića, mora ovome predati imanje svoje pokojne kćeri, a njegove žene »Sence, i on imij učiniti kako e ona naredila est (!) službe božanstvene«³²⁾.

28) Prof. dr. R. Kolarić mi je saopćio to svoje mišljenje pismom od 8. prosinca 1954.

29) To izlazi iz presude Veprinačkoga suda od 30. lipnja 1534., kojom je bio odlučan spor oko toga vinograda, koji se vodio između Šimuna Glavošića, Jurjeva nasljednika i Tome Lorečića, kupca toga vinograda (Volčić, *Prepisi...*, fol. 12, br. 96).

30) Kod Mažuranića (Prinosi za hrvatski pravno-povjesni rječnik, Zagreb 1908—1922., str. 661. Zbog kratkoće dalje navodim: Mažuranić, *Prinosi...*) »mirište, mirišće, n., area domus, ruinae disjectae, kućište, gdje je razvaljeno stanje ili je negda kuća bila«.

31) Presuda od 17. veljače 1539., Volčić, *Prepisi...*, fol. 19, br. 170.

32) Presuda od 1. svibnja 1539., kao gore, fol. 19, br. 175.

Budući da je taj običaj religioznih podavanja nastao pod utjecajem katoličke crkve, koja je i u novom vijeku revni pomoćnik državnih organa u čuvanju eksploatacije, onda je on imao ne osobine, koje su mu dopuštale da postane pravni običaj, t.j. da ne protivurječi eksploatatorskoj naravi tadašnjega društvenog sistema³³⁾.

Svakako udara u oči to povezivanje određena zemljišta s religioznom teretima, koje moraju vršiti nasljednici. U dosadašnjim slučajevima ta se društvena potreba onoga vremena zadovoljavala na području Veprinca u formi legata, koji je opterećen određenim uvjetom. Daskora, vjerojatno pod jačim utjecajem crkve, koja zauzima oštriji kurs poslije Tridentinskoga sabora god. 1545.—1563., da učvrsti svoje od Reformacije pokolebane pozicije, nastaje običaj, da se u imovinskom kompleksu neke porodice odrede zemljišta, koja će stalno, od pokoljenja do pokoljenja, služiti samo za to, da se od njihovih prihoda periodično namiruju religiozne obaveze pokojnih članova te obitelji.

Kao predmet spora brigača se prvi put spominje god. 1590. Ivan Matejčić je tužio Jelenu Matejčicu zbog nekoga komada zemlje. Jelena se branila time, da joj je to zemljište ostavila pokojna njezina svekrva, i to je dokazivala ispravom, koju je ova u svoje vrijeme dala sastaviti. Sud je, doduše, priznao valjanost dokaza, ali je donio odluku, da taj komad zemlje, »ima bit pod brigaču³⁴⁾ zač g(ospo)d(i)n plov³⁵⁾ posvedoči zverhu toga, da pušča rečeni kusac pod brigaču rečena pokojna Perica«³⁶⁾.

Već se u tom prvom tekstu pokazuju dvije osnovne karakteristike te društvene ustanove. U prvom redu ta, da su brigače bile komadi zemljišta s posebnom namjenom. Drugo, da je ta namjena mogla biti religiozne naravi, kada o njoj daje svoje svjedočanstvo župnik. U ispravi, vjerojatno, o tome nije bilo riječi, jer inače nije imalo smisla da bi o toj činjenici župnik svjedočio pred sudom.

S gledišta pravne historije i teorije valja istaknuti, da se već god. 1590. radilo o pravnom običaju zato, što sud daje zaštitu takvom posebnom odnosu između vlasnika i njegove stvari, dakako u interesu crkve, koja će od toga običaja imati velike koristi. To je priznanje, posredno, jer u tekstu Veprinačkoga zakona brigača nije navedena

33) M. Kostrenčić, nav. dj., str. 180.

34) U ovom tekstu R. Strohal transkribira bragača, dok u drugima (Vjesnik zemaljskog arhiva, god. XIX., 1917., str. 79, 80 i 87—88) ispravno prepisuje brigača. Uvidom u glagoljski original (Arhiv JAZU IIc 77 sv. e 2—3, fol. 11) može se ustanoviti uzrok ove pogreške. U inkriminiranom je tekstu riječ brigača spomenuta dva puta. Prvi put na mjestu, koje je teško čitljivo zato, što je oštećeno od vlage, pa ga je vjerojatno R. Strohal preskočio kod prvoga čitanja. A na drugom je mjestu pisac isprave povukao gornji dio glagoljskoga r prema dolje na slovo i tako, da je R. Strohal na tom mjestu pročitao a, transkribiravši kasnije na isti način tu istu riječ na oštećenom mjestu, iako ondje nije bilo teško utanoviti da je treće slovo i, a nikako a.

35) U dijalektu — župnik.

36) R. Strohal, Odluke veprinačkoga suda od god. 1589—1591., nav. dj. god. XVI., 1914., str. 128.

kao pravna ustanova, a niti je poznato da bi već u to doba postojala neka odluka feudalnoga gospodara ili njegovih službenika, koja bi priznala takav institut.

U sudskim su zapisnicima Veprinačkoga suda iz god. 1598. brigade spomenute tri puta. Prvi je put 19. siječnja veprinački sud, zasjedajući zajedno s kapetanom gospoštije, presudio parnicu, koju su vodili između sebe nasljednici pokojnoga župana Ivana Cupra. Sud je odlučio da se poništi »tištament« zato, što »ni učinjen ni kapitulana,ka(ko) se tištament pristoji i cić³⁷⁾ mnogih inih uzrok«.

O samoj ostavini je sud odredio kako slijedi: »Drugo, da selo³⁸⁾, na kom njija mat Klara sada prebiva, kako jest brigada podložena rečenoga sela se imej štimat³⁹⁾ za dukat šesdeset, ko ima brigadu obverševat i ča je ostanak sela, ima se štimat. Koliko mimo tih dukat 60, koliko bude veće vredno, ima bit rečeno selo sve rečenoj Klare, njih matere u poses⁴⁰⁾ dano uživati i n(a) onem prebivati i brigadu obverševat tako po ta način, da sveh blag, ke jesta ona dva, skupa živući, akvištala⁴¹⁾, ima ga rečenih mat imiti tu prvu polovicu, a tu drugu polovicu imaju ti sini svi tri bratinski razdeliti, v tenur⁴²⁾ koliko bude mimo tih dukat 60, toliko imajte te njeje tri sini drugoga blaga i toliko da bude imila njih mat«⁴³⁾.

Smisao te odluke, s kojim se zapisničar bez uspjeha teško borio da ga što točnije utvrdi, sastoji se, po svemu sudeći, u ovome: Selo — t. j. imanje pokojnoga župana Cupra — bilo je sastavljeno od više zemljišta, od kojih je jedno bila brigada. Njezinu je vrijednost sud procijenio na šesdeset dukata i ta za ono doba visoka procjena pokazuje, da se radilo o vrijednom i plodnom zemljištu.

Nadalje je sud odredio, da se ostatak imanja mora procijeniti te da će se vrijednost tog ostatka prepоловити: jedna će polovina pripasti u vlasništvo majci, a druga njezinim sinovima. Majci se pri-

37) U dijalektu zbog.

38) U Veprinštini riječ selo označavalo je u XVI. stoljeću imanje, koje po pravilu obuhvaća zemljišta, kuću za stanovanje i pomoćne zgrade. Mažuranić (Prinosi..., str. 1299 i 1298) navodi za selo: »l. Sessio nobilium unius sessionis pak s. colonialis, fundus, selo na kojem sjedi u plemenitim općinama plemić, a u viasteoskih podanik, bio to slobodnjak, ili bud kakove vrste ini tlačni kmet«. Ako ima više takvih sela zajedno, onda ona označavaju drugi smisao riječi sela kao naselja t. j. »malene skupine poljodjelačkih kuća« (Mažuranić, kao gore).

Značajan je jedan zapis o oglašivanju kupoprodaje zemljišta od 23. travnja 1724., kojemu je predmet »kus blaga lezechiega na uasse illiti na seleh Fiaminoueh« (Liber..., fol. 102 v.). To znači da sela, t. j. više takvih imanja zajedno, dobivaju značenje vasi — naselja. U tom smislu usp. »Menderoua sela« (god. 1734., isto tamo, fol. 105 v.) i »zdola Menderi« (god. 1736., isto tamo, fol. 107), »na seleh Puharskeh« (god. 1764., isto tamo, fol. 90); »daglie Bernardoveh sel« (god. 1766., isto tamo, fol. 48), jer su Menderi, Puhari i Bernardova naselja u današnjoj Veprinštini.

39) Prema talij. riječi stimare — procijeniti.

40) Prema talij. riječi il possesso — posjed.

41) Prema talij. riječi acquistare — steći, kupiti.

42) Prema talij. riječi il tenore — sadržaj nekoga spisa, smisao.

43) R. Strohal, Odluke veprinačkoga suda iz god. 1598. i 1599., nav. dj., god. XIX., 1917., str. 79.

znaje pravo uživanja na čitavu imanju s dužnošću da vrši obaveze, koje izviru iz brigače.

Istoga je dana, 19. siječnja 1598., veprinački sud donio odluku u jednom drugom ostavinskom sporu, koji je nastao između Ivana i Petra Puhara na jednoj strani, a njihove majke i ostala tri brata na drugoj, i to u vezi s oporukom njihova pokojnoga oca. Predmet je spora bio identičan s onim, koji je gore opisan; nezadovoljstvo s odredbama oporuke. I u ovom je slučaju sud poništio oporuku i odredio »da njih mat za života svojega imej uživat selo, na kom prebiva i veršiti brigaču, ka je na to podloženo(!) i da imij imiti svakoga dobitja, ko je svojim mužem akvištala, tu pravu polovicu, a ostanak blaga imejte svi brati bratinski razdelit, a po smerte svoje matere imejte ti brati svih pet imenovano selo razdelit i brigaču vršiti, kako je i prvo obvrševali sa svakim dobrim razlogom«⁴⁴.

Sud je i ovom prilikom izričito naglasio da pravo uživanja na čitavom »selu« zajedno s brigačom pripada majci sve do njezine smrti, zajedno s dužnošću, da vrši obaveze u vezi s brigačom. Poslije njezine smrti će sinovi »selo razdelit« i brigaču vršiti, »kako je i prvo obvrševali sa svakim dobrim razlogom«.

Na prvi se pogled čini, da se u toj odluci nalazi neka protivurječnost. Ako je sud naredio, da se poslije majčine smrti između braće provede podjela čitava imanja, onda to vrijedi i za brigaču, koja je njegov sastavni dio. Ili bi brigača tada bila podijeljena između više braće ili bi čitava ta parcela pripala samo jednom od njih. I u jednom i u drugom slučaju postavlja se pitanje, na koji je način moguće, da bi sva braća vršila obaveze, koje proističu iz brigače, na onaj isti način kako se to događalo ranije, dok je ona bila vlasništvo njihova oca ili predmet prava uživanja njihove majke.

Na to pitanje odgovara treća presuda od 30. lipnja 1598. Grgur i Jakov Čohilj pritužili su se sudu, da je »njih brat Gašpar Čohilj za života uživao jedan kus sela, ki su svi brati pustili u držaj⁴⁵) i da imej na dan svetoga Petra brigaču overševati i tako blago po smerti svojemu unuku ostavil, potribovahu, da bi s pravom providili, da njim kako bratom pristoji blago i brigaču(!)«⁴⁶). Unuk, Matija Čohilj, branio se time, da mu je djed Gašpar oporukom ostavio »rečenu zemlju i brigaču«.

Sud je ovako odlučio: . . . da takovu zemlju, ka je bila puščena od tih brat za brigaču, imejte na troje razdelit rečeni Grgur i Jakov i rečeni unuk i da imejte svi tri brigaču veršiti i ako se najde, da je na ki zemlji ka fabrika⁴⁷) učinjena, imejte od (o)nih dvih deli refat⁴⁸)

44) Kao gore, str. 80.

45) U dijalektu: posjed.

46) R. Strohal, Odluke veprinačkoga suda iz god. 1598. i 1599., nav. dj., god. XIX., 1917., str. 87—88.

47) Prema talij. riječi *la fabbrica* — gradnja, zgrada.

48) Prema talij. riječi *refare* — obnavljati, odšteti.

i platit rečenomu vnuku(!). I tako odlučiše sentencijaše⁴⁹⁾ za sakim inim boljim razlogom, a intradu⁵⁰⁾ da ima uzet za ovo leto rečeni unuk«.

U toj je presudi prilično jasno određena suština brigače. To je jedan komad zemljišta, čije uživanje su braća Čohilj sporazumno prepustila svojemu bratu Gašparu, s obavezom da svake godine na Petrovdan vrši one religiozne obaveze, zbog kojih su oni odvojili to zemljište. Sud je ispravno zaključio, da Gašpar Čohilj nije mogao svojemu unuku ostaviti više od onoga, što je sam imao, t. j. samo jedan dio vlasništva nad brigačom. Stoga je uspostavio Grgura i Jakova u njihovim pravima, t. j. odredio je da se zemljište »razdijeli« između sve trojice, s time da su svi zajedno odgovorni za periodične obaveze brigače i da se unuku Matiji pruži odšteta za povećanje vrijednosti zemljišta, ako na njemu postoji neka nova zgrada. A dohodak brigače za god. 1598. bio bi također njemu dosuđen.

U porodici Cupar god. 1599. vodio se spor oko toga, kome pripada uživanje njihove brigače. Sud je donio odluku »da rečeni Juri uderži brigaču jedno ljeto, a redi Marka, njega brata, drugo, ako ne bi redi rečeni veršili svoje leto, da mozi Juri uderžat i veršit brigaču vsakim inim boljim putem«⁵¹⁾. Prema tome, postojao je također običaj, da su pojedini članovi porodice mogli naizmjenice uživati brigaču i vršiti obaveze, koje je terete.

Iz tih presuda izlaze ove osobine tog pravnog običaja u XVI. stoljeću. Brigaču ustanovljuje sam vlasnik zemljišta, na taj način što bi naredio da će se od prihoda jednog točno određenoga njegova dijela periodično vršiti one religiozne obaveze, koje on zavještava svojim nasljednicima. Tako je naredila Perica Matejčica, te je ta naredba vezala njenu snahu Jelenu⁵²⁾. To su isto odredili župan Ivan Cupar i otac braće Fuhara ili koji od njihovih predaka tako, da njihovi nasljednici moraju vršiti obaveze, koje proističu iz brigače⁵³⁾. A tri brata Čohilja su odredili komad zemlje za brigaču i tu odredbu mora prihvatiti i nasljednik jednoga od njih⁵⁴⁾. Kako potvrđuje jedna presuda iz god. 1628., koja spominje »stari testament«, sastavljen u XVI. stoljeću od Jurja Fijamina, brigača prelazi »od reda do reda«, t. j. po nasljedstvu, s time da njezin posjednik mora izvršavati sve obaveze, kako je u oporuci »zavezano«⁵⁵⁾.

Obaveza brigače predstavlja, dakle, realni teret, koji stalno prati taj dio zemljišta, kada pređe u vlasništvo nasljednika, koji ga

49) Prema talij. riječi la sentenza — presuda.

50) Prema talij. riječi l'entrata — ulaz, u prenesenom značenju dohodak, prihod.

51) R. Strohal, Odluke veprinačkoga suda iz god. 1598. i 1599. nav. dj., sv. XIX., 1917., str. 98.

52) R. Strohal, Odluke veprinačkoga suda od god. 1589—1591., nav. dj., god. XVI., 1914., str. 128.

53) R. Strohal, Odluke veprinačkoga suda iz god. 1598—1599., kao gore, god. XIX., 1917., str. 79 i 80.

54) Kao gore, str. 87—88.

55) Zapisnik od 28. svibnja 1628. (Arhiv JAZU, II c 77, sv. e 8 fol. 133—134.

sa svoje strane opterećuju novim obavezama, zavještavajući brigachu svojim potomcima. Sud daje brigachi pravnu zaštitu, smatrajući je jednom vrstom legata, koji se obavezno zavještava nekom bližem rođaku, redovito ženi, jednom od sinova ili svima zajedno. Garancijom obaveza služi dohodak, koji odbacuje tako zavještano zemljište. Stoga se za brigache određuju bolja i vrijednija zemljišta. U takvim se slučajevima nije mogla provoditi materijalna dioba brigacha, jer bi diobe umanjile dohodak, a time i jamstvo za izvršenje obaveza. Brigache su i dalje postojale kao cjelina, iako bi suprotno stajalište izlazilo iz terminologije, koju upotrebljava presuda od 30. lipnja 1598., kada naređuje da »takovu zemlju, ka je bila puščena od tih brat za brigachu, imejte na troje razdelit« parničari.

Da se brigache nisu materijalno dijelile, pokazuju još ovi argumenti. Prva presuda od 19. siječnja uopće ne spominje ne samo diobu brigache, nego ni mogućnost takve diobe. Sam je sud odredio vrijednost brigache župana Cupara, dok je ostatak njegova »sela« prepustio nasljednicima, da ga oni dadu procijeniti. Pored toga, sud je odlučio, da se čitav onaj dio imetka, koji nije obuhvaćen u brigachi, a koji su pokojni Cupar i njegova žena stekli »skupa živući«, podijeli na dva dijela, jedan majci, a drugi sinovima. Prema tome, zaključnu odredbu druge presude po sporu između nasljednika Puhara, da nasljednici moraju »imenovano selo razdelit i brigachu vršiti« valja razumjeti tako, da se materijalno dijele samo ona zemljišta, koja nisu obuhvaćena u brigachi. Ako bi se prihvatilo drugačije stajalište, t. j. da bi se brigache materijalno dijelile među nasljednicima, onda bi se naziv brigacha odnosio samo na obavezu, a nikako na zemljište, jer poslije diobe opterećenoga zemljišta među nasljednicima ili bi nastalo više brigacha ili ne bi ostala nijedna. Međutim, i druga presuda od 19. siječnja i presuda od 30. lipnja upotrebljavaju izraz »brigacha« za jedan cjelovit kompleks zemljišta.

Iz izvora ne izlazi, da bi termin brigacha označavao samo obavezu, a ne također i zemljište, koje svojim prihodom jamči za tu obavezu. Takvo bi tumačenje došlo u protivrječnost s prvom presudom od 19. siječnja u sporu između nasljednika župana Cupra. U njoj je sud najprije procijenio »brigachu podloženu rečenoga sela«, a zatim je odredio »ča je ostanak sela, ima se štimat«⁵⁶⁾. Naređujući, da se procijeni ostatak »sela«, t. j. zemljišta, koje pripada nekom vlasniku, sud je htio kazati, da je preostali dio »sela«, t. j. kompleks zemljišta — brigachu, već sam procijenio i da nije izrazio u novčanoj vrijednosti samo obavezu, koja ga tereti. Iz toga bi izlazilo, da bi termin »razdelit« imao u vidu diobu na apstraktne dijelove i da nasljednici, spomenuti u navedenim presudama, postaju suvlasnici brigache.

Da je takvo tumačenje opravdano, pokazuje prva presuda, kada najprije naređuje »da ima bit rečeno selo sve rečenoj Klare, njih ma-

56) R. Strohal, Odluke veprinačkoga suda iz god. 1598. i 1599., nav. dj., god. XIX., 1917., str. 79 (podcrtao O. M.). Posve je ista odredba presude od 21. listopada 1654. (Volčič, Prepisi..., fol. 48—49 br. 77).

tere, u poses dano uživati i n(a) onem prebivati i brigaču overševati«. A nešto dalje sud određuje, da drugu polovicu onoga dijela tog istog imanja, što su ga otac i majka Cupar stekli u braku, moraju »ti sini tri bratinski razdeliti«⁵⁷). Materijalnu diobu tih zemljišta oni ne mogu provesti iz jednostavnoga razloga što ta zemljišta nisu u njihovu posjedu, već u majčinom. Stoga oni mogu izvršiti tu diobu tek poslije njezine smrti. Ali u tom će slučaju oni, vjerojatno, među sobom podijeliti i onu prvu polovicu, koja je na temelju te presude pripala njoj, ukoliko ona ne će njome raspolagati aktom *inter vivos*. Sve odredbe o »diobi«, koje se nalaze u toj presudi, zapravo znače, da se njome određuje suvlasništvo parbenih stranaka⁵⁸). Da je to tako, pokazuje rješenje od 11. siječnja 1612., čiji je predmet već spomenuta brigača porodice Čohilj. U njoj se govori samo o brigači, koja je »edan kus posesa⁵⁹« ki je oddilen od njih starijih za brigaču⁶⁰) i koja se nije dijelila među sve nasljednike, nego je pripala Matiji kao subjektu toga prava. A to vrijedi i za ostale presude, u kojima se spominju brigače.

To više, što se u drugim presudama veprinačkoga suda upotrebljava drugačija forma, kada se želi odrediti materijalna dioba nekoga zemljišta. Kada je Lovre Škabac tužio svoju majku i brata zbog toga, što ne će da dijele ostavinu njegovoga pokojnoga oca, sud je potvrdio oporuku, te je odlučio »da imejte razdelit selo, da bude znal vsaki svoj del, a to imej mat razdelit v termene⁶¹) dan 8 pod penu⁶²) libar 25«⁶³). Riječi, »da bude znal vsaki svoj del« pokazuju, da je bilo »dioba«, u kojima sudionici nisu materijalno poznavali svoje dijelove. A ovamo pripadaju i »diobe« brigača.

III.

I u XVII. se stoljeću stanovništvo Veprinačke općine pridržavalo tog običaja.

Najvažnije je spomenuto rješenje od 11. siječnja 1612., u kojemu je prikazana suština brigače, t. j. prava i obaveze, koje proističu iz tog odnosa⁶⁴).

57) Kao gore, (podcrtao O. M.).

58) U presudi od 2. listopada 1589. se određuje da Bernac Puhar i njegov brat Matija moraju dati Barbari Puhar i njezinoj majci »četerti del toga blaga, koliko su ga sami ispovidali« na taj način, da ga isplate u novcu. Iako se u ovom slučaju radi o pokretnim stvarima, ta presuda pokazuje, da se u Veprincu moglo biti vlasnik nepodijeljenih apstraktnih dijelova u suvlasničkom odnosu (R. Strohal, Odluke veprinačkoga suda od god. 1589—1591., nav. dj., god. XVI., 1914., str. 123).

59) Prema talij. riječi *il possesso* — posjed.

60) Glagoljski se original nalazi u Arhivu JAZU, sign. II c 77, sv. e 7, fol. 119 v i 120. Vidi prilog I.

61) Prema talij. riječi *il termine* — rok.

62) Prema talij. riječi *la pena* — kazna.

63) R. Strohal, Odluke veprinačkoga suda iz god. 1598. i 1599., nav. dj., sv. XIX., 1917., str. 92 (podcrtao O. M.).

64) Glagoljski se original nalazi u Arhivu JAZU, sign. II c 77, sv. e 7, fol. 119 v i 120. Vidi prilog I.

Ponovo se radi o brigadi porodice Čohilj, spomenutoj u ranijoj presudi od 30. lipnja 1598. Ovaj je put Andrija Čohilj tužio Matiju Čohilja, kojemu je prije 14 godina veprinački sud dodijelio brigadu, što mu ju je oporukom ostavio pokojni njegov djed Gašpar, »da je sako leto imel oberševat i da ni oberševano i da od takova blaga i nega pristoji«, t. j. tražeći da mu se prizna pravo uživanja na brigadi zato, što Matija Čohilj nije vršio svoje obaveze. Tužitelj je bio odbijen sa svojim zahtjevom: »rečenome Matij (!) Čohilu ostaje rečeni poses te brigače da ga mozi uživati«. To je rješenje veoma važno za to, što njegov tekst pokazuje u čemu se sastojala suština brigade.

U toku rasprave pokazalo se da je Matija Čohilj neredovito vršio tu dužnost. Da u budućnosti predusretne sličnoj neurednosti, sud je pojedinačno naveo obaveze, te mu je odredio kaznu za njegove dotadašnje propuste: »... i od nega (t. j. od brigade — O. M.) sako leto činet (!) 200 mise toliko e obed redovnikom i ubozim. A ča ova leta pasani (!)⁶⁵ ni veršil maše toliko je almuštvo⁶⁶, zato se kundunuje⁶⁷ rečeni Matij da ima kupit u crikav katridalu⁶⁸ ednu predoltariju⁶⁹ ka bude valala l(i)b(a)r dvaiet i čitire u termen⁷⁰ povas misec oktobar gredući. I rečeni Matij ne oberšvi(!) toga obligaciona sako leto toliko je kondinane predoltarije da rečena brigada gre na red⁷¹ kako se uzdrži u tištamentu sakim holim putem«.

U tom rješenju sačuvao se, dakle, spomen o materijalnim obavezama uživaoca brigade, koje su u ovom konkretnom slučaju bile veoma teške.

Matija je Čohilj god. 1612. uživao komad zemljišta, što su ga braća Grgur, Jakov i Gašpar Čohilj u XVI. stoljeću odredili za brigadu, s time da se ona mora izvršavati svake godine na dan sv. Petra, t. j. 29. lipnja. Obaveza, koja je teretila to zemljište, sastojala se u plaćanju dvjesta misa svake godine kao i u »obedu redovnikom i ubozim«. Dakako, da se svih dvjesta misa nisu služile u taj dan, nego kroz čitavu godinu. 29. lipnja je najprije Gašpar Čohilj a poslije njegove smrti unuk nu Matija morao prirediti svečani obrok svećenstvu i siromasima, na kojemu su, kako to izlazi iz drugih izvora, također učestvovali drugi rodaci.

Eksploatacija od strane svećenstva bila je teška. Cijena za dvjesta misa godišnje sačinjavala je za to doba velik iznos. Nije poznato koliko se plaćala jedna misa u to doba. Ali poslije nešto manje od sto godina za jednu se pjevanu misu plaćalo 3 libre i 12 soldina⁷²,

65) Prema talij. riječi *passato* — prošao.

66) Prema njem. riječi *das Almosen* — milostinja (Mažuranić, *Prinosi...*, str. 4.).

67) Prema talij. riječi *condannare* — osuditi.

68) U dijalektu: *katedralu*.

69) U dijalektu: *predoltarnica* — »bit će antependium, ureha za oltar, što se prevjesi pred oltar« (Mažuranić, *Prinosi...*, str. 1090).

70) Prema talij. riječi *il termine* — rok.

71) Prema talij. riječi *l'erede* — nasljednik.

72) 1 mletački dukat = 6 libara po 20 soldina.

kao što izlazi iz kupoprodajnog ugovora 24. studenoga 1704.⁷³). Ako se uzme u obzir, da je za ovih sto godina pala vrijednost novca, kao i to, da je veoma veliki broj tih misa bio sastavljen od tihih misa, koje su jeftinije od pjevanih, ne ćemo mnogo pogriješiti, kada označimo cijenu jedne tihe mise u XVII. stoljeću s jednom librom i pol. To znači, da bi ukupna cijena misa, koje su opterećivale brigaču Matije Čohilja, iznosila barem 300 libara ili 50 dukata godišnje⁷⁴). A to je u XVI. stoljeću cijena velikoga komada zemljišta na području Vepri-načke općine.

Kako izlazi iz presude, Matija Čohilj nije izvršavao redovito te svoje obaveze, pa je zato bio kažnjen time, da je u roku od devet mjeseci morao nabaviti jednu predoltarnicu za glavnu crkvu u Veprincu. Ta je kazna značajna zbog toga, što ne izlazi iz krivičnih propisa Veprinačkoga zakona. To je kazna određena *ad hoc*, vjerojatno na temelju običaja, koji je bio uveden pod pritiskom svećenstva, jer je ona išla njemu u prilog.

S obzirom na tu kaznu važan je još jedan podatak. Udara u oči, da se u ovom slučaju ne radi o redovitom sudskom postupku, nego o upravnom. U odluci nema riječi o tome, da bi se parnica vodila pred veprinačkim sudom, u njegovu redovitu sastavu župana »od leta«, suca »ordinarija«⁷⁵) i »starejih«. Tužba Andrije Čohilja iznesena je pred Matiju Dišića, »logotenenta toga kaštela«, koji je sam proveo postupak i donio odluku, ostavivši brigaču Matiju Čohilju i određivši mu kad kaznu da mora nabaviti za glavnu crkvu u Veprincu jednu predoltarnicu u vrijednosti od dvadeset i četiri libre.

Samo je rješenje donijeto u formi presude. To pokazuju riječi »odlučiše i sentencijaše«, koje se odnose na Dišića, kao i napomena da »ova sentencija više rečena biše publikana pred svedoki više rečenem«. Ali ti ritualni termini ništa ne mijenjaju na činjenici, da je namjesnik Dišić sam riješio taj spor, t. j. bez suradnje općinskih funkcionera u smislu »punoga stola i rihte«, kako se ističe u čl. 31. Veprinačkoga zakona⁷⁶). Prema odredbi idućega člana zakona u stvarima, čija vrijednost prelazi 50 libara, župan i svetnici ne mogu suditi sami, bez kapetana, koji u parnicama veće vrijednosti predsjedava sudskom vijeću. Prema tome, župan i svetnici s a kapetanom ili bez njega odlučuju u svim sporovima. A u spomenutom je slučaju namjesnik Dišić sam riješio spor i odredio Matiji Čohilju kaznu u vrijednosti od 24 libre, t. j. u granicama nadležnosti veprinačkoga suda, kada on može odlučivati bez učešća predstavnika upravnih vlasti.

U ovom se slučaju ne radi ni o kakvoj posebnoj nadležnosti upravnih organa s obzirom na predmet spora. Drugim riječima, sporovi oko brigača nisu izuzet od redovite nadležnosti veprinačkoga

73) Vidičić, *Veprinačke osude...*, fol. 14.

74) Ako su između tih dvjesto misa neke bile pjevane, što je vjerojatno, onda je ukupni iznos još veći.

75) Prema talij. riječi *ordinario* — običan, redovit.

76) Rački, *Statuta...*, str. 215; prema prijepisu A. Core čl. 41 (*Liber...*) fol. 43).

suda, što pokazuju mnoge druge presude⁷⁷⁾. Ali ni u jednoj od tih presuda nije određena bilo kakva kazna za onoga, koji nije izvršavao obaveze, koje proističu iz brigače. Takvu kaznu sud nije ni mogao odrediti, jer u Veprinačkom zakonu nema takva propisa⁷⁸⁾.

Zbog važnosti, koju brigače predstavljaju za crkvu kao jedan od načina eksploatacije vjernika u Veprinštini i u Kastavštini, bilo je potrebno kažnjavati one, koji nisu izvršavali te obaveze prema crkvi, i to na takav način, od kojega ona ima koristi. Takvu su kaznu mogli odrediti samo upravni organi, pa je stoga upravni službenik Matej Dišić proveo postupak i kaznio Matiju Čohilja.

O takvom upravnom postupku ima u izvorima sličnih podataka, iz kojih izlazi da je upravni činovnik sam određivao kazne. u XVI. stoljeću, i to god. 1528., vicekapetan Ivan Rječanin saopćio je svim veprinačkim županima, da se pripadnicima drugih općina zabranjuje pasti blago i sjeći šumu na području njihove općine i da su oni lično odgovorni za izvršenje toga propisa pod sankcijom od 32 marke⁷⁹⁾. A god. 1610. »gospodin lokotenant« Dišić izdao je veprinačkom županu neke naredbe s upozorenjem, da će biti kažnjen s dvadeset i pet libara, ako ih ne izvrši⁸⁰⁾.

Da su predstavnici feudalne vlasti ukazivali posebnu pažnju brigači, izlazi iz činjenice, da je god. 1653. kastavski kapetan Štemberger primio do znanja, da Jelena, sestra Katarine Papić, ne misli vršiti brigaču, te je odredio, da je vrši Katarina, koju je lično uveo u posjed toga zemljišta⁸¹⁾. Predstavnici feudalne vlasti također su

77) Za XVI. stoljeće usp. presudu Veprinačkoga suda od 2. ožujka 1590. (R. Strohal, Odluke Veprinačkog suda od god. 1589—1591., nav. dj., god. XVI., 1914., str. 128); dvije presude od 19. siječnja 1598. i od 30. lipnja 1598. i od 20. veljače 1599. (R. Strohal, Odluke Veprinačkoga suda od god. 1598. i 1599., isto tamo, god. XIX., 1917., str. 79, 80, 87—88 i 128).

Za XVII. stoljeće usp. presudu od 12. ožujka 1611. (Arhiv JAZU II c 77, sv. e 7, fol. 108); 28. svibnja 1628. (isto tamo, fol. 133 v—134); 25. studenoga 1628. (isto tamo, sv. e 8, fol. 140—141); 28. listopada 1648. (Volčić, Prepisi..., fol. 41 v. br. 9); 4. lipnja 1653. (isto tamo, fol. 47—47 v, br. 86); 21. listopada 1654. (isto tamo, fol. 48 v—49 br. 77); 26. listopada 1654. (isto tamo, fol. 1. 49, br. 79); 12. ožujka 1660. (isto tamo, fol. 57, br. 132); 30. siječnja 1664. (isto tamo, fol. 60. br. 160); 26. rujna 1665. (isto tamo, fol. 61, br. 167).

78) Većma je vjerojatno, da se zapisnik od 12. ožujka 1648. (kao gore, fol. 40 v, br. 5) odnosi na takav jedan slučaj, iako se u njemu brigača izričito ne navodi. Juraj Livin tužio je Martina Livina, da »ni overševal obligaciona ča su naši stariji činili, tako bihotel da ima napunit ča je zastal...« A u jednom je drugom slučaju sud istoga dana rješavao o tužbi popa Ivana Tancabela na njegovu strica Barišu »da se ne izvršuju obligacioni nih stareih(!) kako se u tištamentu tih stareih nahodi« te je, među inim, odlučio da »od sada ako ki fali vsako leto ča ga toka (t. j. što mu pristoji — O. M.) da ima zgubit ono blago, ko je odlučeno za lemozinu (t. j. za milostinju — O. M.). (Zapisnik od 12. ožujka 1648., isto tamo fol. 40 v, br. 7.).

79) Zapisnik od 30. lipnja 1528. (Volčić, Prepisi..., fol. 8. br. 53).

80) Zapisnik od 23. siječnja 1610. (Arhiv JAZU, II c, 77, e 6, fol. 85 v).

81) Zapisnici od 16. prosinca 1653. i od 2. srpnja 1654. (Volčić, Prepisi..., fol. 47 v. br. 67 i 48, br. 72).

često sudjelovali na raspravama prvostepenoga suda, kada se radilo o brigačama⁸²⁾, iako su samo zbog toga morali putovati iz Kastva u Veprinac. Da im se olakša taj posao, za isti bi se dan odredilo više ročišta, kojima su bili predmet sporovi o brigačama⁸³⁾ ili sporovi o vlasništvu ili posjedu zemljišta⁸⁴⁾ ili rasprave u drugom stepenu, o kojima prema propisima Veprinačkoga zakona rješava sam predstavnik feudalne vlasti⁸⁵⁾. Iz tih činjenica izlazi, da je upravna vlast posvećivala naročitu brigu tom običaju.

Dvije oporuke iz arhiva veprinačke župe potvrđuju te zaključke i upotpunjuju ih.

Oporukom od 15. prosinca 1630. pop Martin Martinačić iz Veprinca ovako je obavezao svojega nasljednika, sinovca Jurja: »I ta moi hered imeij delat sako letto u viche same sa moi jeh(?) masse, i brigaču redofnicom i ubogim«⁸⁶⁾.

Svojom oporukom od 17. srpnja 1641. Juraj Fabić — Buča ustanovio je brigaču; »... Takajše i na godišće i u napridak u vike da se nega duša nigdar ne zabiva⁸⁷⁾ od nega eredi⁸⁸⁾ i oče da se ima davat sako leto brigača od nega blaga pod ku zavežuje punat⁸⁹⁾ u selu kadi đobri muži obnaidu od sveta; ako bi se obnašlo da bi se zapušćalo i imeij svu davat on ered ki bude obslužival i bole nastojal; i ta obed imej se dat redovnikom veprinačkim i drugim poč(tova)nim pozovnikom uzvanim...«⁹⁰⁾.

Fabić — Buča nametnuo je svojim nasljednicima obavezu brigače na onom komadu zemljišta, što će ga odrediti »dobri muži« iz općinskoga savjeta. Ta se obaveza u suštini ne razlikuje od one, koju su u XVI. stoljeću odredila braća Grgur, Jakov i Gašpar Čohilj. U svakom je slučaju svrha brigače da se sačuva uspomena na testatora i druge članove njegove porodice na taj način, da se za njih plaćaju zadušnice i da se na određeni dan svake godine spremi svečan ručak svećenstvu i drugim uzvanicima, t. j. rođacima i siromasima.

Valja istaknuti još ovo. Poslije nabrajanja svjedoka, prisutnih kod sastavljanja Fabičeve oporuke, u njoj se nalazi ova zabilježba, koja bi mogla stvoriti pometnju: »Brigača, razdilivši se kako zgora, imej se davat po partih«⁹¹⁾. Tim su dodatkom poduzete mjere za slu-

82) Zapisnici od 19. siječnja 1598. (R. Strohal, Odluke Veprinačkoga suda iz god. 1598. i 1599., nav. dj. sv. XIX., 1917., str. 79—80); 30. lipnja 1598. (isto tamo, str. 87—88); 28. svibnja 1628. (Arhiv JAZU, II c 77, sv. e 8, fol. 133 v—134 v); 22. lipnja 1660. (Volčić, Prepisi..., fol. 57, br. 137).

83) 10. siječnja 1598. (R. Strohal, kao gore).

84) 30. lipnja i 1. srpnja 1598. (R. Strohal, kao gore, str. 87—88); 28. svibnja 1628. (Arhiv JAZU, II c 77, sv. e 8, fol. 133 v—134 v).

85) 25. studenoga 1628. (kao gore, fol. 140—141.).

86) Matice i prijevodi oporukah pisanih glagoljicom i latinicom počam god. 1594—1784., nađene u župnom uredu Veprinačkom te uređene po M. Laginji, župniku, god. 1890. (dalje citiram Matice i prijevodi...), fol. 47 v.

87) U dijalektu: zaboravlja.

88) Prema talij. riječi l'erede — nasljednik.

89) Prema talij. riječi il punto — točka, ovdje u smislu mjesto, komad.

90) Matice i prijevodi..., fol. 22.

91) Kao gore, fol. 23.

čaj onih eventualnih odnosa, koje je Fabić — Buča prepustio volji svojih nasljednika. U jednoj je prethodnoj odredbi on dopustio, da se njegovo imanje može privremeno podijeliti na tri dijela, ako sin Bartol ne će da živi s majkom i sa sestrama. Jedan bi dio imanja uživao sam Bartol, a ostala dva majka i sestre s time, da bi poslije majčine smrti i udaje sestara njihova dva dijela pripala Bartolu.

Prema tome za slučaj te privremene diobe testator je odredio, da svaka strana mora snositi svoj dio troškova oko izvršavanja brigače. Iz toga izlazi, da bi poslije vraćanja majčina i sestrih dijelova u ruke Bartola, on jedini ostao odgovoran za izvršavanje brigačnih obaveza.

Presude veprinačkoga suda iz XVII. stoljeća upotpunjuju sliku, koju pružaju navedene isprave.

Brigača, »ka se ima overševat na dan s(vetoga) Martina« predstavlja predmet spora između Ivana Benkovića i njegovih strinica; sud je odredio komisiju od tri člana sa zadaćom, da izmire stranke⁹²⁾.

Dva je puta spomenuta brigača u jednoj seriji parnica, koju su god. 1628. izazvali članovi porodice Fijamin u vezi s fideikomisom, što ga je navodno odredio pokojni Matija Fijamin. Najprije je drugostepeni sud odredio, da »tištament rečenoga pokonoga(!) Matija nima mesta u onom ča on teštuje od fidekomi(sa), zač da ima stat u onoj kriposti od tištamenta staroga, ki su to blago dobili i pustili, i da ima pojt od reda do reda, kako se u nem održi, i plaćat bričaču(!) i obliju⁹³⁾ kako j(e) v nem zavezan(o)«⁹⁴⁾.

Poslije nekoliko mjeseci u jednoj drugoj parnici braće Fijamin, sud je stao na isto gledište, da se u toj parnici »ne razume da bi blago zavezano pod nikakov fidekomis, nego da se nima brigača zapustit«⁹⁵⁾.

Iz tih presuda izlazi, da se u »tištamentu starom« Jurja Fijamina, Matijina oca, nalazila odredba o brigači, koju moraju vršiti njegovi nasljednici, i da je veprinački sud dva puta naglasio, da se ne radi o fideikomisu, nego o brigači, koju se ne može zapustiti. Budući da brigača porodice Fijamin potječe iz XVI. stoljeća, očito je da u XVII. stoljeću nema nikakvih promjena u tom običaju.

Na odnose između nasljednika u vezi s brigačom baca svijetlo presuda od 21. listopada 1654. U toj se parnici Ivan Orbanić branio od zahtjeva svoje braće, koji su se tužili, da im je otac »malo pustil«, i to oporukom »kadi nemu pušća nega otac toliku brigaču toliko maše i zaduštvo«. Sud je odlučio u prvom redu »da se ima brigača odbit« i da pripadne Ivanu. Zatim da se čitavo ostalo nasljedstvo bratinski podijeli između braće Orbanića uz osiguranje prava njihove majke⁹⁶⁾.

Isto je načelo provedeno u jednoj presudi iz god. 1660. U parnici zbog ostavine njihove majke, koja se vodila između Polke i Mar-

92) Zapisnik od 12. ožujka 1611. (kao gore, sv. e 7, fol. 108).

93) Vjerojatno isto što i obli prema talj. riječi l'obligo — obaveza.

94) Zapisnik od 28. svibnja 1628. (Arhiv JAZU II c 77, sv. e 8, fol. 133 v—134 v.).

95) Zapisnik od 25. studenoga 1628. (Kao gore, fol. 140—140 v.).

96) Zapisnik od 21. listopada 1654. (V olčić, *Prepisi...*, fol. 48 v—49, br. 77).

garete Štanger, sud je odlučio, »brigača da ostane rečenoj Margareti, ka stoji u kontrade⁹⁷⁾ i da ju ima uverševat(!) kako je užanca⁹⁸⁾, ako ne da oće vam pravda vazda providet sakim bolim načinom, a ostala, neka si bratinski razdile⁹⁹⁾. Značajno je, da je na odluku suda s obzirom na brigaču više utjecala činjenica da Margareta Štanger »stoji u kontrade«, t. j. živi na zemlji, obrađujući je, nego li oporučna odredba njezine majke. U kastavskoj su se gospoštiji, dakle, sačuvali ostaci zadruga, u kojoj je povoljniji položaj onih nasljednika, koji ostaju na djedovini, da obrađuju zemlju, u odnosu na one, koji su se odselili u potrazi za boljim načinom života. Ta činjenica izlazi iz jedne oporuke sastavljene god 1675. ili ranije u Kastvu, od koje se sačuvao samo svršetak. Nepoznati testator ostavio je veći dio svojeg imetka sinu Šebetu, te je u vezi s jednom odredbom napomenuo »... da mu ne imaju te drugi brati prečit... zač nisu na grunte«¹⁰⁰⁾. Najgore je prošao sin Anton, pa se stoga i prvi čas nije suglasio s odredbama oporuke. Ali poslije nekoliko mjeseci se i on predomislio, odustavši od toga, da napada oporuku¹⁰¹⁾.

Sastavljajući svoju oporuku god. 1679., pop Fran Cupar odredio je, da se njegov dio brigače razdijeli među njegovu braću. To znači, da je i on bio jedan od suvlasnika brigače, koja je pripadala njegovoj porodici. On sam nije uživao tu brigaču, jer bi u takvcu slučaju naveo u oporuci, kojemu je od svojih rođaka ostavljao¹⁰²⁾.

Darovna pogodba između braće Matka i Lovre Rumca pokazuje, da su god. 1690. oni bili suvlasnici brigače, koju je uživao sudac Lovre, i to zato, što je pripadala njihovu »očatastvu«, t. j. očevini. Uređujući svoje imovinske odnose, braća su se dogovorila, da Matko daruje Lovri svoj dio suvlasništva brigače s time, da ovaj plaća godišnje 4 male mise i da mu ustupi svoj dio »materinstva«¹⁰³⁾. Takvo je suvlasništvo sui generis, jer nije davalo pravo na raspolažati dijelom brigače ni sudjelovati u raspodjeli njezina dohotka. Takvo suvlasništvo nad brigačom za rođake uživaoca predstavlja pravo bez moći i ovlaštenja, jer se ono zapravo svodi samo na to, da rođaci mogu tražiti, da se nekome od njih dodijeli brigača, ako uživatelj ne bi redovito izvršavao svoje obaveze.

Sa svoje bi strane uživatelj brigače, doduše, zadržavao za sebe onaj dio prihoda od brigače, koji prekoračuje obaveze, što ih mora izvršavati. Ali to je za njega predstavljalo rizik, jer bi jedna nerodna

97) »Kontrada, f., srednjelat. contrada (lat. contrada), regio tractus, kraj, strana, predjel...« (Mažuranić, *Prinosi...*, str. 524). U Veprincu su se tim izrazom povezanim uz neki toponim, označavali dijelovi općinskoga teritorija za razliku od samoga gradskoga područja, na pr. »na kuntrade Schichich«, »na kuntradi Skabinzi«, »kuntrada Briganschina« i t. d. (Liber..., fol. 101, 109 i 109 v).

98) Prema talij. riječi *l'usanza* — običaj.

99) Zapisnik 30. siječnja 1664. (Volčić, *Prepisi...*, fol. 60, br. 160).

100) Arhiv JAZU, II c 77, sv. e 10.

101) Kao gore.

102) Oporuka od 6. ožujka 1679. (Volčić, *Veprinačke osude...*, fol. 6 v).

103) Pogodba od 28. ožujka 1690. (kao gore, fol. 13 v).

godina ili vremenske nepogode mogle svesti na najmanju mjeru prihode sa zemljišta, određena za brigaču. Takav bi događaj imao za posljedicu, da bi u takvom slučaju uživatelj brigače morao izvršiti svoju godišnju obavezu bez obzira na to, koliki je prihod odbacilo to zemljište. God. 1917. baš je taj uzrok vremenskih nepogoda, — u konkretnom slučaju suša — povezan s nedostatkom hrane kao posljedice ratnoga stanja, naveo neke porodice u Gornjem Rukavcu, da god. 1917. konačno odustanu od tog običaja.

Za brigaču određivala su se vrijednija zemljišta. God. 1665. Grgur Puhar tužio je svoje rođake, da su nasilno zaposjeli brigaču, koja njemu pripada, »a to najprija grozdje i pak potom seno i jабuka«, tražeći, da mu naknade štetu i da ga ostave u mirnom posjedu toga zemljišta. Na to su rođaci prigovarali, da Grgur nije izvršavao brigaču i da se ona od njega oduzme i njima preda, koji je prigovor sud odbio, osudivši ih u smislu tužbenoga zahtjeva¹⁰⁴). Na tom »blagu brigačnom« nalazili su se povezani u jednoj cjelini vinogradi, livade i voćnjak, pa se može pretpostaviti da je to bio poveći imovinski kompleks. Osim toga, takav se kompleks mora redovito nalaziti u blizini nastambe, kako bi ga vlasnik mogao što bolje nadgledati. Prigovori, što su ih rođaci tom prilikom stavili Grguru Puharu, glasili su, da je prodao kuću i da nije okopao brigaču, koju oni traže za sebe, što »nim pristoji takova brigača i blago, ki(!) imaju njihove kuće«¹⁰⁵), t. j. zato što se u blizini toga zemljišta nalaze njihove zgrade, kojima stoga ono pripada.

Na to, da se brigača mora nalaziti u blizini uživaočeve nastambe, upućuje također jedan zapisnik iz god. 1654., koji potvrđuje, da je kastavski kapetan Štemberger uručio brigaču pokojnoga Jurja Cupra njegovoj kćeri Katarini Papić s obavezom »da ima učinit kuću i da ima činit ondi brigaču u vike ona i njeji nasledniki«¹⁰⁶). I to u vezi s prethodnim rješenjem od 1. srpnja 1653., kojom je Cuprova brigača bila dodijeljena Katarini i njezinoj sestri Jeleni uz uvjet »da se ima najprvo kuća ondi učinit kak i pervo« i uz sankciju, da će izgubiti svoje pravo ona, koja ne bude redovito vršila te obaveze¹⁰⁷). Jelena nije njima udovoljila, pa je Katarina Papić, dakle, dobila brigaču uz uvjet, da se ondje nastani. Ali ona nije ispunila tu obavezu.

Poslije trideset godina ova je ista brigača ponovo predmet spora.

Rješavajući po tužbi suca Mihe Basadone iz Lovrana, koju je ovaj podnio u ime svoje žene Katarine protiv punice Kate Papić, zato što je samovoljno razdijelila brigaču, veprinački je sud 6. siječnja 1687. donio ovu odluku: »Brigazhno blago polexechie u Polanah, i brigazha pristogi Cattarine xene suza Michouila Basadoni

104) Presuda od 26. rujna 1665. (kao gore, fol. 61, br. 167).

105) Kao gore.

106) Zapisnik od 2. srpnja 1654. (kao gore, fol. 48, br. 72).

107) Rješenje 1. srpnja 1653. (kao gore, fol. 47 v, br. 67).

kako staregioi hchiere. Buduchi da ni stareiega hereda ki bi mogal priet takouu brigazhu, ka Cattarina i gne mux Michouil da imagiu storit kuchiu na takouem blage brigazhnem, buduch da gie bila i prvo, da ima dat poruka da nechie zapuschiat blaga. I ako nebi ouerseuala takoue brigazhe i mas, da crequa suetega Petra mozi stupit na takouo blago brigazhno«¹⁰⁸⁾.

Brigača, dakle, pripada starijoj kćeri Kate Papić zato što njezina majka nije izvršila svoje obaveze. Ali sud uzima u obzir činjenicu, da je ta kći udata u Lovranu, te obavezuje nju i njezina muža da na brigači izgrade kuću, koja je ondje nekada postojala i da zamče da je ne će napuštati. U slučaju da Katarina Basadona ne bi izvršavala obaveze s obzirom na mise i na godišnji ručak svećenstvu, rođacima i siromasima, sud je odredio kao sankciju da bi brigačno zemljište, pripalo crkvi sv. Petra.

Dakle, ako se ne bi izvršivale obaveze, koje ističu iz brigače, bile su predviđene sankcije. To potvrđuje prije navedeni slučaj Matije Čohilja iz god. 1612., koji je zbog takva propusta bio kažnjen upravnom kaznom¹⁰⁹⁾.

Jedna sudska odluka iz god. 1648., doduše, ne spominje izriječkom brigaču, ali je očito da se na nju odnosi. Pop Ivan Tancabel tužio je svojega strica Barišu »da se ne izvršuju obligacioni nih stareih, kako se u tištamentu tih stareih nahodi«. Bariša se branio time, da on ipak plaća mise, na što je sud donio odluku »ako ki ni napunil¹¹⁰⁾, da ima napunit vse ča manka¹¹¹⁾ i od sada ako ki falí vsako leto ča ga toka¹¹²⁾ da ima zgubit ono blago, ko je odlučeno za lemozinu«¹¹³⁾.

Značajan je u tom izvoru spomen o jednoj drugoj vrsti kazne, koja može stići uživaoca brigače, ako ne bi izvršavao svoje obaveze. On mora izgubiti zemljište, određeno za tu svrhu, koje onda preuzima koji drugi njegov rođak. Budući da su porodice određivale za brigaču zemljišta, koja su odbacivala veći prihod, jasno je, da su njihovi uživacci nastojali da kako tako izvršuju obaveze, jer su ostali njihovi rođaci budno pazili da bi iskoristili bilo koju priliku da sami dođu do brigače. Stoga u XVII. stoljeću veprinački sud mora više puta donijeti odluku u sporovima o tome, tko su subjekti i uživaoci brigača¹¹⁴⁾.

108) Matice i prijevodi..., fol. 64 i 64 v.

109) Rješenje od 11. siječnja 1612. Arhiv JAZU, II c 77, e 7, fol. 119 i 120.

110) U dijalektu: izvršio.

111) Prema talij. riječi mancare — nedostajati.

112) Prema talij. riječi toccare — ticati, pripadati.

113) Prema talij. riječi Pelemosina — milostinja. Volčić, Prepisi..., fol. 40 v, br. 7.

114) Presuda od 4. lipnja 1653. (Volčić, Prepisi..., fol. 47—47 v, br. 66) rješenje od 1. srpnja 1653. (isto tamo, fol. 47 v, br. 67), presuda od 21. listopada 1654. (isto tamo, fol. 48 v—49, br. 77); 26. listopada 1654. (isto tamo, fol. 49, br. 78); od 12. ožujka 1660. (isto tamo, fol. 57, br. 132); 22. lipnja 1660. (isto tamo, fol. 57, br. 137); 30. siječnja 1664. (isto tamo, fol. 60, br. 160) i 26. rujna 1665. (isto tamo, fol. 61, br. 167).

U spomenutom se tekstu iz god. 1648. pokazuje još jedno opterećenje brigača, pored zadušnica za pokojne rođake¹¹⁵). Barišinu brigaču sud naziva blagom »ki(!) je odlučeno za lemozinu«, t. j. za milodare. I takva namjena brigača, da se od njihova prihoda također daju milodari, koje bi crkva morala dijeliti siromasima, izvire iz jedne druge presude. Brigaču pokojnoga Jurja Cupra sud je god. 1653. dosudio Ivanu Puharu i njegovoj ženi, koja je bila Cuprova unuka, određivši »da je ima činiti Ivan (z) svoju ženu kako se pristoji redovnikom i ubojim¹¹⁶) da ju nemozi zapustiti ni zapenat¹¹⁷) ni dat ni zručit, pod zavez¹¹⁸) svoga blaga ostaloga«¹¹⁹). Drugim riječima, pored plaćanja misa valja također davati redovnicima i ubogima ono, što ih ide, t. j. milodare. Osim toga, određena je stroga sankcija da i ostali imetak subjekata brigače jamči ne samo za njezino izvršenje, nego također i za slučaj, da bi uživatelj dao u zalog, darovao ili otuđio to zemljište, opterećeno religionzim obavezama. Brigača je, dakle, formalno stvar izvan prometa — *res extra commercium*.

Tu svoju osobinu bi brigače morale zauvijek zadržati. Iz zapisnika od 2. srpnja 1654., kojim je kastavski kapetan predao Katarini Papić brigaču njezina pokojnoga oca, izlazi, da bi brigača morala biti vječna ustanova. Taj zapisnik obavezuje Katarinu Papić i njezine nasljednike — »... činiti ondi brigaču u vike...« — te da se zemljište i obaveza prenosi od pokoljenja do pokoljenja¹²⁰). Stoga, uređujući svoje međusobne odnose, braća Matko i Lovro Rumac god. 1690. uglaviše među inim, da Matko daruje Lovri svoj dio »očastva(!) pod brigaču, ku derži sudac Lovre«, dok se ovaj obavezao za sebe i svoje nasljednike da će »večnem načinom plaćati 4 male mise kapitulnu na Veprinac«¹²¹), što predstavlja novu obavezu, koja tereti brigačno zemljište i to za uvijek.

U presudi od 22. juna 1660. odlučeno je, da »stara brigača bude tom Jurju i po njega smrti, da je on pusti ednom ki bude vredan od nega roda«¹²²). Na brigaču, dakle, imaju pravo rođaci po krvi, i to oni, koji svojom radinošću pružaju testatoru jamstvo, da će točno izvršavati obaveze, koje proističu iz brigače.

U drugoj polovici XVII. stoljeća bilo je sporova oko pripadnosti brigače, u kojima se pokazuje težnja nasljednika, da se to najbolje zemljište podijeli između njih, a da ne pripadne samo jednom od

115) »... braneći se tištamentom kadi nemu pušća nega otac toliku brigaču toliko maše i zadušstvo« (presuda od 21. listopada 1654., kao gore, fol. 48 v—49, br. 77).

116) Pogreška mjesto ubogim.

117) Prema talij. il pegno — zalog.

118) Mažuranić, Prinosi..., str. 1673: »ligamen, ligatura, obligatio, pak vinculum, poena obligata«. U ovom slučaju znači *poena obligata*, t. j. određena kazna.

119) Presuda od 4. lipnja 1653. (Volčić, Prepisi..., fol. 47—47 v, br. 66).

120) Volčić, Prepisi..., fol. 48, br. 72 — podcrtao O. M.

121) Darovna pogodba od 28. ožujka 1690. (Volčić, Veprinačke osude ..., fol. 13 v. — podcrtao O. M.).

122) Volčić, Prepisi..., fol. 57, br. 137.

njih. Iako je brigaču porodice Frlan morao uživati brat Juraj, ostala su braća nasilno ušla u njezin posjed. Kad ih je Juraj tužio, izjavili su putem svojega zastupnika, da bi htjeli »da vsi blago (t. j. brigaču — O. M.) bratinski razdele«¹²³⁾. Sličan je spor izbio između Grgura Puhara i njegovih rođaka¹²⁴⁾. I u jednom i u drugom slučaju vepri-nački je sud dao pravo uživaocima brigača.

Svi navedeni izvori pokazuju, da se u XVII. stoljeću nisu dogodile neke promjene, koje bi izazvale razlike u tom pravnom običaju u odnosu na stanje u XVI. stoljeću. Vlasnik nekretnina odvaja za brigaču bolja i zgodnija zemljišta u okolini kuće, te ih opeterečuje podavanjima za mise zadušnice i za milodare, kao i obavezom gozbe za svećenstvo, rođake i siromašne, koja se održava u određenom svetku. Između svojih nasljednika on oporukom određuje jednoga, koji će uživati brigačno zemljište i koji će zato izvršavati sve nametnute obaveze. Brigača, dakle, predstavlja legat s uvjetom — uživanje određena zemljišta postavlja se jednom od nasljednika uz uvjet da vrši obaveze, koje ga terete. Uživatelj brigače ne može raspolagati njome aktom *inter vivos*, jer je ona formalno *res extra commercium*. Tek oporučno može je ostaviti nekom od svojih rođaka.

Između nasljednika prednost imali su oni, koji ostaju na djedovini, da obrađuju zemlju. U XVIII. stoljeću ta će činjenica doći još više do izražaja. Ako uživatelj brigače ne bi izvršavao sve svoje obaveze, onda mu se ona mogla oduzeti i dati nekome vrijednijem iz njegova roda. Ali mu se također moglo ostaviti brigaču, kaznivši ga upravnom kaznom. Budući da je taj običaj bio jedan od važnih oblika eksploatacije vjernika od strane svećenstva, feudalna mu je uprava posvećivala naročitu brigu.

Uz brigaču su u XVII. stoljeću postojali i drugi oblici religioznih podavanja. God. 1639. vepri-nački je sud odlučio, da punica Jurja Tanaanaja mora ovome vratiti čitavo imanje njegove pokojne žene, a »on imij učiniti kako e (!) ona (t. j. pokojna žena — O. M.) naredila službe božanstvene i platit za ne (!) dušu vse ine duge, ke (!) se naidu¹²⁵⁾. A presuđujući ostavinski spor između nasljednika Jurja Kršula, sud je među inim odredio, da se oni moraju pridržavati odredaba oporuke, i to »da se imaju maše činit zato on kus¹²⁶⁾ kupužnaka neka bude za maše, ki ga bude uživaj, falivši edno leto da prese¹²⁷⁾ bude pod kapitul...«¹²⁸⁾. Dakle, radi se o odredbi, koja je slična brigači, samo što se kao sankcija za njezino neizvršenje predvidi da zemljište mora pripasti crkvi.

Slične se odredbe nalaze u dvjema ispravama iz Volčičeve zbirke. U prvoj od njih Ursula Jeletić darovala je god. 1686. jednu

123) Zapisnik od 12. ožujka 1660. (Volčič, *Prepisi...*, fol. 57, br. 132).

124) Zapisnik od 26. rujna 1665. (kao gore, fol. 61, br. 167).

125) Zapisnik od 1. srpnja 1639. (kao gore, fol. 19 v, br. 175).

126) U dijalektu: komađ.

127) U dijalektu: odmah, smjesta.

128) Zapisnik od 7. veljače 1656. (Volčič, *Prepisi...*, fol. 51, br. 94).

njivu svojem sinu Matiji uz dogovor, da će joj on za života davati polovicu prihoda s te njive, a poslije smrti »da ima plaćat za nje dušu jednu malu mašu«¹²⁹). A u drugoj ispravi stoji, da je Martin Brajković prodao Jurju Bazgu jedno zemljište »obligano sako leto po jedne kantane maše kapitulu na Veprinac (!) od pata¹³⁰ va veki«, s time da kupac »imej od pata sako leto plaćat zgora imenovane kantane maše«¹³¹).

IV.

U XVIII. stoljeću također ima spomena o brigačama, koje se više puta navode u *Liber Communitatis Veprinatii* (1686.—1824.) zbirci općinskih zaključaka i zapisa o oglašivanju prodaja nekretnina.

27. siječnja 1715. je Ivan Ivanča, satnik veprinačke općine, dao zapisati u tu knjigu, da je po nalogu kupca Luke Žiganta tri nedelje za redom oglasio kupoprodaju jednoga komada zemljišta, »ko blago se kunfina¹³² s Cojnovu Brigaču«¹³³). Nadalje zapis o oglašivanju od 30. ožujka 1760. navodi, da su braća Bačići kupili od Iveta Juratića »dua bokunichia¹³⁴ zemlie polexechie¹³⁵ u polaneh pod Snutove kuchie, giedan se cunfina s blagom brigacnem, ku(!) dersce Giuratichi...«¹³⁶). Upotreba izraza »blago«, da se označi brigača pokazuje, da se i u XVIII. stoljeću radi o zemljištu, jer se taj naziv općenito upotrebljavao u Veprincu, bilo da se označe zemljišta¹³⁷ bilo pokretne stvari¹³⁸).

Zanimljiv je jedan zapis iz godine 1724. 11. ožujka te godine saopćio je satnik Blaž Kotac, da je na zahtjev suca Ivana Dujmića tri nedelje za redom oglasio »od suza Valentina ono blago ca gie okolo gnegove kuchie i mirine kako kolci casu (!) od Braide, to gie oni germi, ki su za kuchiu, i zemgliu oko kuchie, i pod germi, i guunno¹³⁹, i sui od urati, to gie su ca se onde recenoga suza Valentina gie nahagialo zuan Brigace i kuchie i mirine«¹⁴⁰).

Nabrajajući zemljišta, koja je Dujmić kupio od Valentina, satnik je, dakle, uz to naglasio, da je predmet kupoprodaje sve što je

129) Darovnica od 20. siječnja 1686. (Volčić, *Veprinačke osude...*, fol. 11 v).

130) Prema talij. riječi *il patto* — ugovor.

131) Pogođba od 24. studenoga 1704. (Volčić, *Veprinačke osude...*, fol. 14).

132) Prema talij. riječi *confinare* — graničiti.

133) *Liber...*, fol. 102.

134) Prema talij. riječi *il boccone* — zalogaj, komadić.

135) U dijalektu: *kojŕ leži*.

136) *Liber...*, fol. 84.

137) Usp. zapise o oglašivanju u *Liber...*, fol. 101, 102, 102v, 103, 104, i t. d. R. Strohal, *Odluke veprinačkoga suda od god. 1589—1591.*, nav. dj., god. XVI., 1914., str. 125, 139.

138) R. Strohal, kao gore, str. 123, 125.

139) U dijalektu: *gumno* — gumno.

140) *Liber...*, fol. 104.

ondje bilo Valentinovo vlasništvo, izuzevši brigaču, kuću i mirinu. Time je pokazao, da je brigača zbog svoje posebne namjene, uvijek povezana s porodicom isto onako, kao što je to slučaj s kućom. Ta činjenica naći će potvrdu u podacima iz drugih izvora.

Iz kraja XVII. ili iz početka XVIII. stoljeća potječe predstavka, koju je Matić Osojnak uputio sudu grada Kastva u vezi spora, što ga je imao s Matetom Osojnakom zbog brigače¹⁴¹). Podnosilac predstavke navodi, da se već nekoliko godina parniči s Matetom Osojnakom »zaradi neke brigaze ku gia uxium, i mogli staregi su giu uxiali«, zato što ovaj za njega tvrdi, da nije Osojnak. Na to Matić u predstavi ističe, kako je u prvoj polovici XVII. stoljeća Martin Osojnak imao dva sina, Barnu i Grga, od kojih se prvi odselio u Varljene¹⁴²), dok je Grga ostao na djedovini, na kojoj on sam živi tako, da su svi Grgini potomci uživali spornu brigaču. Da to potvrdi, poziva se na svjedoke i na neko pismo od god. 1648.¹⁴³

Vjerojatno je, da je to zemljište bilo vrijedno, kada se dugo vremena vodio spor, koji je morao biti dosta žestok, ako uzmemo u obzir ton, kojim je pisana predstavka. Uz to ona pokazuje, da nisu svi članovi neke porodice imali pravo uživati brigaču, već samo oni, koji su ostali »na grunte« t. j. na djedovskom zemljištu, koje obrađuju, dok to pravo gube oni, koji bi se odselili. Iz predstavke ne izlazi da bi tužilac Mate Osojnak bio potomak Barne, koji se odselio u Varljene, ali postoji vjerojatnost da bi moralo tako biti, jer je činjenica, koju podnosilac predstavke želi dokazati pomoću svjedoka baš ta, da je Barna Osojnak napustio djedovinu. Time bi ujedno bilo dokazano da su on i njegovi potomci izgubili pravo na brigaču, jer »cza gie poteklo o(d) Gergota usciuali su istu brigazi, i gia san danasni gie usciuum i usciuat giu ochiu gia i mogli mlagik«. Mate Osojnak, dakle, ne bi imao aktivnu legitimaciju, da traži brigaču za sebe, zbog toga što njegovi pređi nisu stali »na grunte«.

U XVIII. se stoljeću nije mijenjao sadržaj brigače. To izlozi iz zapisnika 21. rujna 1752., kojim se ustanovilo da je Mate Tancabel iz Veprinca prenio obavezu brigače sa zemljišta, koje je prepustio za dug županu Jurju Grizilu, na jedno drugo zemljište u blizini njegove kuće, koje je posebna komisija procijenila da vrijedi šezdeset dukata¹⁴⁴). Brigača se smatra legatom — »to gie plachiat s(ve) te masse cantane¹⁴⁵) i cinet giedan obed...«¹⁴⁶). Nasljednici »da imagiu ouerseuat ta legat, i da to blago imagiu udersat ua dobrem essere¹⁴⁷), a ne zapuschiat, nego nastogiat da ne gre na magne...«¹⁴⁸).

141) Prilog II.

142) Dio današnjega naselja Pabri.

143) Jedan dio izjave, koja se odnosi na to pismo iz god. 1648., naknadno je upisan između redaka, te se nalazi na pregibu, koji je još k tome jako oštećen od

144) **Matice i prievodi**..., fol. 68 i 68 v.

145) Prema talij. riječi *cantare* — pjevat i.

146) **Matice i prievodi**..., fol. 69.
vlage, tako da uopće nije čitljiv.

147) Talij. riječ. *essere* — biti, postojati.

148) **Matice i prievodi**..., fol. 69.

Jedan od članova te komisije, koja je procijenila vrijednost zemljišta, koje je Mate Tancabel odredio za brigaču, bio je kanonik Anton Kora kao predstavnik veprinačkoga kaptola. To pokazuje da je crkva vodila evidenciju nad tim svojim prihodima i da je poduzimala mjere, kojima je bila svrha da osigura svoje interese. Sve jači razvitak robno-novčanih odnosa imao je za posljedicu, da takve i slične mjere nisu više bile dovoljne tako, da je veprinački kaptol morao tražiti energičniju intervenciju feudalnoga gospodara. Posljedica te intervencije sastojala se u promjeni pravne forme, koju je dotada imala brigača.

U drugoj polovici XVIII. stoljeća brigača je prestala biti pravni običaj, zaštićen od vlasti, te je ušla u sistem pozitivnoga prava, koji je u to doba važio na području Veprinca. Tu je uredbu donio feudalni gospodar Kastavske gospoštije, rektor Isusovačkoga kolegija u Rijeci, M. Baxa. Ona glavi ovako:

»Al 19 di decembre 1755 nel Castello di Veprinaz in visita.

Sopra le rappresentazioni fatte da questo venerabile Capitolo che i Legati chiamati volgarmente Brigacie con gli ingiuntivi sacrificij riguardo le divisioni e subdivisioni in molte parti dei beni lasciati per adempimento di tali legati vengono talmente confusi, che rinvenir non si puo spessevolve chi abbia da pagarli uno, o l'altro anno con pericolo, che affatto si perdano i suffragi delli Defonti con defraudo degli Institutori, e con aggravio delli Possidenti. Quindi con il presente viene provveduto e staturiamente proibito che avvenire i beni legati, e vincolati sotto le Brigacie e chesse(!) non possano essere divisi e meno subdivisi, ma debbano passar integralmente da Primogenito in Primogenito, e in questa forma nelli loro Eredi successivamente, dichiarandosi ora per allora nullo ogni atto contrario alla presente determinazione cosie.

Mathia Baxa Giurisd(icen)te m(anu) p(ropri)ia
Giorgio Vlach Cap(itan)o¹⁴⁹⁾.

149) Liber ..., fol. 7. U prijevodu:

»Dne 19. prosinca 1755. u utvrđenom gradu Veprincu prilikom vizitacije. U vezi s upozorenjima, koje je učinio ovaj poštovani kaptol, da se legati, pučki nazvani brigače sa teretima, koji su s njima povezani, s obzirom na diobe i poddiobe u mnogo dijelova dobara, koja su ostavljena zbog izvršenja tih legata, oni bivaju u tolikoj mjeri ispremiješani, da često nije moguće pronaći tko ih mora platiti jedne ili druge godine s opasnošću, da se zaista izgube zadušnice pokojnika, prevarivši one, koji su ih odredili i opteretivši posjednike. Stoga se ovime poduzimaju mjere i zakonski se zabranjuje, da se ubuduće dobra, ostavljena kao legati i vezana kao brigače i da ona ne mogu biti podijeljena, a još manje dijeliti na manje dijelove, nego da moraju u cijelosti prelaziti od prvorođena na prvorođena, i u ovom obliku dalje na njihove nasljednike, te se objavljuje sada za kasnije, da nije valjan svaki čin, koji bio suprotan ovoj odluci; tako je.

Matija Baxa, jurisdictent, vlastitom rukom
Juraj Vlach, kapetan.

Iz uredbre rektora Baxe izlazi, da su i u XVIII. stoljeću zemljišta »vezana kao brigače« jamčila svojim dohotkom¹⁵⁰) za izvršenje zadužnica i drugih religioznih obaveza, koje su se u oporukama navještavale. U XVI. i XVII. stoljeću brigače su prelazile od jednog člana porodice na nekoga od njegovih rođaka¹⁵¹) s tim, da ne izlaze izvan njezina okvira, jer bi se time izgubila njihova namjena — da svojim dohotkom jamče za religiozne obaveze, nametnute od pokojnih njezinih vlasnika, najviše za spomen duša raznih članova porodice, i za milodare. Brigače se nije smjelo otuđivati, ni dijeliti, jer su morale vječno predstavljati vrelo prihoda za veprinački kaptol. Zato su one u XVII. stoljeću imale statut stvari izvan prometa. Ali u XVIII. stoljeću već su počeli prodirati novi kapitalistički ekonomski odnosi. Takvo prodiranje utjecalo je također na položaj brigača. Ne obazirući se na običaj, pojedini su uživaoci ili počeli otuđivati brigače ili dijeliti ih s drugim rođacima, kako bi na takav način izbjegli zabrani otuđivanja. Takvi su slučajevi bili sve češći, pa su se odrazili na prihodima kaptola, koji su postali manji. Stoga je veprinački kaptol tražio intervenciju feudalnoga gospodara — kolegija isusovaca u Rijeci.

Uredbom feudalnoga gospodara brigače su prestale biti legat s uvjetom, koji se može ostaviti bilo kojemu od bližih rođaka, te su postale predmet fideikomisarne supstitucije. Odsada brigače moraju prelaziti od najstarijega sina k najstarijem sinu, tako da se uvijek točno zna tko je pravni subjekt obaveza, spojenih s njima, a dosljedno tome, koja je osoba predmet eksploatacije od strane crkve. Tim se propisom feudalnoga gospodara također ukida suvlasništvo nad brigačama.

Značajna je činjenica, da je rektor isusovačkoga kolegija izravno intervenirao, donijevši uredbu, iako prije toga nije saslušao mišljenje općinskoga vijeća, što je taj predstavnik feudalnoga gospodara po pravilu činio i prije i poslije te odluke¹⁵²).

Taj bi se propust eventualno mogao tumačiti nepredviđenim i naglim dolaskom rektora u Veprinac tako, da nije bilo vremena da se sazove savjet. Ili je rektor predvidio, da bi mu općinski savjet

150) Usp. presudu od 30. lipnja 1598. (R. Strohal, Odluke veprinačkoga suda iz god. 1598. i 1599., nav. dj., god. XIX., 1917. str. 87—88), u kojoj se naređuje, da dohodak od brigače za tu godinu pripada Matiju Čohilju, koji je do tada uživao brigaču i koji je dan ranije, t. j. 29. lipnja na Petrovo, izvršio obaveze, koje proističu iz nje.

151) Odredba od 19. prosinca 1755. veli »od prvorođena na prvorođena«, što vrijedi za budućnost, jer ne nalazi potvrdu u odlukama veprinačkoga suda, koje predviđaju da i udove mogu uživati brigaču i vršiti obaveze, koje je terete (R. Strohal, kao gore, str. 79 i 80), da više rođaka zajedno mogu biti subjekti tog odnosa (isto tamo, str. 87—88) i da brigaču može ostaviti svekrva svojoj snahi (R. Strohal, Odluke veprinačkoga suda od god. 1589—1591., nav. dj., god. XVI., 1914., str. 128).

152) Usp. na pr. rješenje 11. svibnja 1699., 5. rujna 1708., 11. prosinca 1715., 16. travnja 1749., 24. srpnja 1800. (Liber..., fol. 3 i sl.).

153) Usp. O. Mandić, Osnove pravnog uređenja Veprinačke općine u XVIII. stoljeću (primljeno za štampu u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti).

mogao pružiti otpor, pa je pokušavao jednostavno nametnuti volju svoju i veprinačkoga kaptola čitavoj općini. Ovo je vjerojatnije zato, što je u prošlosti bilo dosta sukoba između feudalnoga gospodara i općina u gospoštiji, u kojima su se općinari uporno borili za svoja prava. U XVII. je stoljeću naročito bilo burno razdoblje, kada su se sve tri općine u Kastavskoj gospoštiji borile za formalnu uspostavu svojih zakona, koje je Ferdinand II. ukinuo god. 1635. i koje je vlada kasnije, god. 1661. *de facto* uspostavila¹⁵³). Posljednji dekreti (1647.—1652.) Kastavskoga zakona očito pokazuju, da je ta borba znala biti veoma oštra¹⁵⁴) i da su i veprinačka i mošćenička općina u tim sukobima potpomagale kastavsku¹⁵⁵). Dakako, da je u tom stoljeću napetih odnosa feudalni gospodar volio staviti općinare pred gotov čin, to više što se zapravo radilo o održavanju jednoga njihova pravnog običaja, koji je počeo propadati zbog prodiranja novih, robno-novčanih ekonomskih odnosa. Na području poljoprivrede to se prodiranje pokazivalo u življenju prometu zemljišta i u njihovoj parcelaciji. Interes se općinara, dakle, protivio održanju takva običaja, koji ograničava raspolaganje stvarima.

Jednom se prethodnom odredbom općinskoga vijeća od 16. travnja 1749. na sličan način pokušalo održati valjanost posljednjega propisa Veprinačkoga zakona, koji određuje: »Jošće ne može ni jedno blago zginit brez kanta«¹⁵⁶). Taj propis znači, da je za valjanost prijenosa vlasništva nad nekretninama općinski satnik morao javno oglasiti kupoprodaju — *k a n t a t i l i s k a n t a t* — pred crkvom sv. Ane tri puta u nedjelju ili blagdan, kada je narod izlazio iz crkve. Samo na takav se način rođacima i bližnjim susjedima pružala mogućnost, da se pozovu na pravo prvokupa, koje im pripada, ako bi imali interes na nekretnini, koja je predmet kupoprodaje. God. 1749. općinski je savjet odredio, da će se osporiti valjanost oglašivanja o kupoprodaji, ako ga satnik ne javi u općinsku kancelariju da bude zapisan u knjigu općinskih zaključaka. U tom jačanju prava prvokupa formalnim obavezama također se pokazala težnja, da se izbjegne parcelacija zemljišta, jer se tim propisom rođacima ili neposred-

154) Rački, Statuta..., str. 201—207. Značajne su odluke od 2. veljače 1650. i od 2. travnja 1652. U prvoj se traži »da bi naša gospoda P(adri) ježoviti dali jednoga drugoga dobra kapitana, ki nas bude u naših Zakoneh i običajeh držal«, jer vijeće smatra, da nije moguće »trpet ni prenašat stvari, ki je činil i contra zakoun skaževal« tadašnji kapetan Martin Diminić. Njegova se jedina krivnja sastojala, vjerojatno, samo u tome, da je pokušavao primjenjivati Urbar Ferdinanda II., kojim su formalno bili ukinuti Kastavski, Veprinački i Mošćenički zakon.

A druga se odluka odnosila na teritorij Rečina »ku bi hotili gospoda imat poda se«. Vijeće je zaključilo, da se to zemljište »ima držat i branit kakko je bilo u starem vremene« s obzirom na »mnoge potrebščine, i prejudicii, ki ovomu pošt. komunu i pravde nam čine gospoda Ježoviti«.

155) Odluka od 29. studenoga 1651., kojom je Kastavsko općinsko vijeće zaključilo da se bečkom dvoru pošalje delegat s molbom, da se pripadnici Kastavske gospoštije zaštite od zulumata i presizanja financijskih organa i da se o toj odluci obavijeste općine u Veprincu i Mošćenicama, kako bi se one suglasile s njome i novčano pomogle da se izvrši (Rački, Statuta..., str. 205—206.).

156) Rački, Statuta..., str. 216, čl. 36.

nim susjedima omogućava da zaokruže svoje posjede. Sama odluka ističe, da su se događale razne nepravilnosti, tako, da subjekti prava prvokupa mnogo puta nisu ni znali o kupoprodaji, pa se nisu mogli njime koristiti¹⁵⁷). Isto je također jedna odredba, koja otežava promet nekretnina.

Ova se odredba iz god. 1749. još može pravdati interesima općinara, iako je i ona nastojala zadržati stare društvene odnose, koji više nisu odgovarali novim prilikama. Stoga je ona i donesena uz sudjelovanje općinskoga vijeća.

Ali zato odluka rektora Baxe o održavanju brigača ima izrazito klasni karakter, te se u njoj pokazuje sukob između staroga i novoga. Robno-novčani promet dobara počeo je u XVIII. stoljeću potkopavati autarhijski i patrijarhalni karakter ekonomike Veprince i drugih općina u Kastavskoj gospostiji. U tom razdoblju među vlasnicima zemljišta na području Veprinačke općine bilo je i stranaca, koji nisu njezini »podložnici«; tako se na pr. god. 1715. spominju kao takvi vlasnici »gospodin Gattinon«¹⁵⁸); god. 1723. »gospoda Boni de Rocianis (?)«¹⁵⁹), god. 1724. »Gospa udoviza Giustina Di Stemberh s Reki«¹⁶⁰) i »gospodin Petar Corso i gñih gospodica sestra Anna«¹⁶¹), god. 1739. »gospoda Lorenzo i Bartolomeo Stemberh«¹⁶²), kojima se god. 1741. pridružuje »Giuliana Stemberh«¹⁶³) i t. d.

Pored toga neki pripadnici općine raspolagali su znatnim iznosima, koji su im dopuštali da kupuju velike komplekse zemljišta. Petar Corso i njegova sestra primili su god. 1724. od Ivana i Lovreta Berne-

157) Čini se, da je u Veprincu bila redovita pojava, da se općinari nisu pridržavali zakonskoga propisa »da ne mozi ni edno blago zginut brez kanta (zadnji član Veprinačkoga zakona), jer je god. 1594. općinsko vijeće donijelo ovu odluku: »... Nahodeći mnogu smutnju ciču blag ke (!) se prodaju prez štimi (t. j. procjene — O. M.) i kanta (t. J. kliča — O. M.) od sada naprvo štatuju (t. j. određuju — O. M.) da blaga, ka se budu prodavala, da se imaju tri nedele jedna po drugoj kantat i kada na kante ostane, ima se kant v kvadernu (t. j. bilježnicu — O. M.) zapisat, i ki ga ne čini zapisat da se imej drugoć kantat i toliko je ne mozi nijedno blago brez kanta i štimi zginut i kada bude štmano da se ima tere zbatat, a to se razume s blagom ležećem toga grada« (Zapisnik od 4. prosinca 1594., Volčić, Prepisi..., fol. 4 v). Očito je, da se promet nekretnina odvijao bez obzira na forme propisane zakonom, tako da ih je vijeće pooštrilo, tražeći da se svaka isklicana kupoprodaja mora zapisati u posebnu bilježnicu. Značajan je spomen o tome, da svaka prodana nekretnina mora biti prethodno procijenjena. Toga propisa u zakonu nema te je vjerojatno nastao u intervalu između god. 1507., kad je bio sastavljen Veprinački zakon, i god. 1594., kad je bila donesena ova uredba. Dakako, izuzevši slučaj da obaveza procjene iz bilo kojega razloga nije bila izričito istaknuta u zakonu god. 1507. Predposljednja se rečenica »... Kada bude štmano (t. j. blago — O. M.), da se ima tere zbatat...« može ovako protumačiti. Riječ zbatat potječe od talijanskog izraza sbattere — često udarati. Vjerojatno je ključ bio praćen udaranjem po bubnju, da se skrene pažnja ljudi na izvikivača, pa je tako ta radnja u običnom govoru postala sinonim za klicati.

158) Liber... fol. 101.

159) Kao gore, fol. 102 v.

160) Kao gore.

161) Kao gore.

162) Kao gore, fol. 108.

163) Kao gore, fol. 108 v.

čiča 232 dukata za prodana im zemljišta¹⁶⁴). God. 1739. sudac Andre Kolano platio je Stembergovima 111 dukata i pet libara za dva njihova zemljišta¹⁶⁵), a Ivan Bernečić im je dvije godine kasnije platio za jedan vinograd 227 dukata¹⁶⁶). Dva Bačića, sudac Jure i brat mu Ivan, god. 1760. kupili su veći broj zemljišta u naselju Poljane¹⁶⁷). A god. 1766. pripadnici »Stermiske, Polanske i Menderove čete«, t. j. stanovnici naselja današnjih Puhara¹⁶⁸), Poljana i Mendera, oduprli su se kapitalističkim tendencijama Jureta Bačića, kada je ovaj u zajednici s komunšćakom Matetom Peretićem kupio od općine Puharov laz, tako, da su se pritužili Kastavskom kapetanu, koji im je odobrio, da mogu otkupiti to zemljište za isti iznos, što su oni i uradili¹⁶⁹).

Takvom prometu dobara bili su cilj špekulacija i eksploatacija. Stemberg i Corso su sigurno jeftino kupili svoja zemljišta, koja kasnije skupo preprodaju. A općinari kao Andre Kolano, Ivan i Lovre Bernečić, Ivan i Jure Bačić i drugi kupovali su zemljišta u prvom redu zato, da bi mogli za svoj račun sjeći šumu i prodavati drvo. Preko mjerna eksploatacija, kojoj su predmet postale općinske šume, imala je za posljedicu uredbu feudalnoga gospodara god. 1786: »... potersi questa Communita servire solamente nella Selva di Veprinaz di solo quello, che è per uso di questa Communita e non per negozio...«¹⁷⁰.

Poseban pravni status brigača predstavljao je kočnicu za njihov promet. One su formalno bile *res extra commercium*, dok to nisu bila neka druga zemljišta, opterećena samo obavezom plaćanja misa, kako to pokazuje jedna kupoprodajna pogodba, kojoj je predmet bilo takvo zemljište¹⁷¹).

Dakako, da se pored takvih odnosa nisu mogle održavati brigače, jer su to bili vrijedniji dijelovi zemljišta, koje bi obrađivala neka porodica. Novi ekonomski odnosi postajali su snažniji od starih običaja, makar je društvena tradicija bila još veoma jaka. Stoga, je često dolazilo do dioba brigača zato, da bi se prodali pojedini dijelovi tih vrijednijih zemljišta. Ali je veprinački kaptol vodio evidenciju o

164) Kao gore, fol. 103.

165) Kao gore, fol. 108.

166) Kao gore, fol. 108. v. U zapisima o oglašivanjima koji su navedeni među presudama iz god. 1598. i 1599., nema tako visokih cijena za zemljišta. Čitavo imanje Perke Skapčeve pripalo je 20. prosinca 1598. županu V. Stembergu iz Klane za dug od 100 dukata prema procjeni komisije vještaka, koju je odredila općina. (R. Strohal, Odluke veprinačkoga suda iz god. 1598. i 1599., nav. dj., god. XIX., 1917., str. 84.

167) Kao gore, fol. 84.

168) Danas su Strmice malo naselje uz sam potok Baninu, koji je dijelio Veprinačku općinu od Lovranske, obuhvaćeno u porednoj općini Puhari. Sudeći po tome, da je u današnjoj porednoj općini Poljane postojao narodni naziv Va Strmiceh za zemljišta, koja graniče s onima u porednoj općini Puhari (usp. prilog III), moguće je, da je naziv »stermiska ceta« u XVIII. stoljeću označavao današnje selo Puhari, koje se u ono doba ne spominje.

169) Kao gore, fol. 48.

170) Kao gore, fol. 47. U prijevodu: »... da se ova općinska zajednica može služiti u Veprinačkoj šumi isključivo samo onime, što je za upotrebu te zajednice, a ne za prodaju...« (Podcrtao O. M.).

171) Pogodba od 24. studenoga 1704. (Volčić, Veprinačke osude..., fol. 11 v).

svojim приходима за zadušnice i mise, kojima su bile brigače opterećene, te se odupro toj pojavi, koja je dovodila u pitanje jedan dio njegovih dohodaka. On je pokušavao da te svoje tražbine utjera od novih posjednika bivših brigača ili njihovih dijelova. Ovi su, naravno, odbijali te zahtjeve, da plaćaju mise za osobe, koje nisu pripadala njihovim porodicama. A s druge strane su se bivši vlasnici izgovarali time, da više ne mogu izvršavati obaveze, nametnute brigačama, kada ih više ne posjeduju i kada nemaju od njih prihoda, od kojih su plaćali te obaveze. Uvidjevši opasnost, koja prijete njegovoj eksploataciji, kaptol je tražio pomoć od isusovačkoga kolegija u Rijeci, koji je bio feudalni gospodar Kastavske gospoštije. Rektor Baxa je odmah udovoljio tom zahtjevu, ne saslušavši općinski savjet, iz jednostavnoga razloga, što bi se ovaj mogao suprotstaviti toj odluci, jer su u njemu sjedjeli baš oni ugledniji Veprinčani, koji su se bavili trgovinom, kao na pr. sudac A. Kolano i sudac J. Bačić ili drugi suci, župani i vijećnici. Njima je bilo u interesu da se uopće ne ograničava promet zemljišta. Kako bi onemogućio promet brigača, predstavnik feudalnog gospodara odredio je čak i fideikomisarnu supstituciju, prema kojoj brigača mora pripasti samo najstarijem sinu.

Nema izvora, iz kojih bi se moglo zaključiti, da li je ta rektora odluka imala neki učinak ili ga uopće nije imala. Vjerojatnije je ovo posljednje, zato što strah od proglašenja pravne nevaljanosti kupoprodaje nekoga zemljišta još ne znači da ga kupac ne može eksploatirati, dok sud ne proglasi tu nevaljanost. Ta je sankcija formalne naravi, te nije mogla prisiliti stanovništvo, da se iz straha pred njome pridržava nekog pravnog običaja, koji ne odgovara novonastalom ekonomskom položaju. Takve formalne sankcije imaju neki učinak samo ako jedna od stranaka zahtijeva njihovu primjenu: one ostaju mrtvo slovo, ako se ni jedna od stranaka ne obrati sudu. Pa i u protivnom slučaju, sve do časa sudske odluke o tom zahtjevu, novi kupac može nesmetano uživati i eksploatirati kupljeno zemljište, iako takav posao u XVIII. stoljeću nije valjan s pravnoga gledišta. S druge se strane postavlja pitanje, da li je kaptol uopće imao legitimaciju da podiže zahtjev za poništenjem neke kupoprodaje brigače. Osim toga, slabi bi bili njegovi izgledi za uspjeh u takvoj parnici, kad su u to doba u sudu vodili glavnu riječ oni ugledniji i bogatiji Veprinčani, kojima je u interesu što življi promet dobara, jer im dopušta da akumuliraju sredstva za proizvodnju. Stoji činjenica, da je Kaptol šuteći prelazio preko manjih prekršaja Baxine uredbe.

U oporuci od 13. listopada 1777., koju je dao sastaviti župan Ive Aničić »iz Menderove cette va Veprinačkem territorie«, stoji od riječi do riječi: »Velli, i puschiam mojen duem kceram Marie i Catize onno blago brigazno, da po smerte gnihovoj su slobodne desponich (!)¹⁷²⁾ od istoga brigaznega blaga, i pustiti ga kemu gnimi bude drago da niedan gnima mose zabranit, a plachiat onacho kacko se gie dosada plachi-

172) Prema talij. riječi *disporre* — raspolagati.

alo«¹⁷³⁾. Ta odredba pokazuje da se stanovništvo veprinačke općine nije pridržavalo uredbe rektora Baxe, jer bi u tom slučaju — Aničić nije imao muške djece — brigaču morao ostaviti s t a r i j o j kćeri, valjda Mariji, a ne objema zajedno. Osim toga, on formalno nije imao pravo da ih ovlasti kako mogu ostaviti brigačno blago »kemu gnimi bude drago«, a ne najstarijem sinu Marije, što bi bilo potrebno uraditi, kad bi se striktno primijenila spomenuta uredba. Prijepis oporuke nalazio se u arhivu veprinačke župe, pa je očito da su crkvene vlasti bile upoznate s njezinim sadržajem. Budući da je njima bilo glavno da se izvršavaju materijalne obaveze u vezi s brigačom — to je **ratio legis** Baxine uredbe — one vjerojatno nisu ništa poduzele protiv ovoga formalnoga prekršaja u Aničićevoj oporuci.

Značajna je činjenica, da je tim pravnim putem dotadašnji pravni običaj brigače i formalno dobio sankciju od zakonodavca — predstavnika feudalne vlasti, te je time ušao u sistem pozitivnoga prava u Veprinačkoj općini, što do tada nije bio slučaj. To se dogodilo radi potrebe da se očuva klasni interes svećenstva u Veprincu i ovaj posebni oblik njegove eksploatacije.

Brigače nisu nestale preko noći ni u Veprinštini ni u Kastavštini. To pokazuje oporuka Ivana Osojnaka, sastavljena u Varljenima god. 1787.¹⁷⁴⁾ Ivan Osojnak posinovio je svojega zeta Mateta Dubrovića, koji je bio oženjen za njegovu sestru, te ga je odredio za nasljednika »svrhu svega gnigovega imangia koliko lescechiega, toliko ghibuchiega, xivuchiega... koliko tulikaise¹⁷⁵⁾ Brigazu, za ku prossi da gie nezapuschia, i da oni kem pristogi, da gie ne puste nigdar od ovega grunta«¹⁷⁶⁾. A u jednoj daljoj odredbi je testator naredio devetnaest zadušnica za sebe i za druge pokojne članove svoje porodice.

U oporuci je, dakle, brigača izričito spomenuta. Takvo naglašavanje brigače kao jedinoga posebno nazvanoga predmeta u ostavini — izuzevši »lehu« u Bačincu, ostavljenu kao legat nećakinji Marici — pokazuje važnost, koju se još uvijek pripisivalo tom običaju. Ta je važnost s jedne strane mogla biti ekonomska s temeljem na stvarnoj vrijednosti zemljišta. A s druge — emocionalna, potječući od društvene tradicije u Kastavštini i Veprinštini, koja je obavezala da se vrše religiozne dužnosti, spojene s uživanjem zemljišta, određena za brigaču.

Takvo isticanje brigače u oporuci ima još jedan cilj. On je označen u molbi, upućenoj nasljednicima, da ne napuštaju taj običaj i da »gie ne puste nigdar od ovega grunta«, t. j. da ne otuđe brigaču. Očito je, da je testator zabrinut da se ne bi njegovi potomci povelj za drugim primjerima napuštanja brigača, kako se to vjerojatno često događalo, te im, stoga, stavlja na srce da i nadalje vrše taj običaj i da zadrže brigačno zemljište u sklopu djedovine.

173) Matice i prijevodi..., fol. 59 v.

174) Prilog III.

175) U dijalektu: također.

176) Prilog III.

Za utvrđivanje subjekta toga pravnog običaja važno je, da se u oporuci potvrđuje činjenica, da brigača pripada nasljedniku, koji »gde ostal na grunte«¹⁷⁷⁾, a ne rođacima, koji su se odselili iz zavičaja. Testator navodi, da ima dva brata, koji stanuju u Cresu i s kojima je bio proveo diobu imanja. Svakom od njih ostavlja na uspomenu tri dukata¹⁷⁸⁾. Za te diobe brigača je njemu pripadala zato, što je ostao na djedovini. Prema tome, u to doba nije bilo više suvlasništva rođaka na brigačama kao u XVII. stoljeću.

IV.

Na Cresu i Lošinjju je također postojao običaj, da se neko određeno zemljište, zavještano nasljedniku, optereti religioznim obavezama, koje se moraju platiti iz njihova prihoda. To dokazuju glagoljske isprave iz arhiva osorske općine, u kojima ima više takvih ostavinskih odredaba.

2. travnja 1665. Jurica Šimičić iz Velikoga Lošinja u svojoj posljednjoj volji odredio je među inim: »... da dražica, ka se zove Morova, ka je ovde v seli, da ju uživa Jerolim i Mika, a da su obligani¹⁷⁹⁾ davati na godišće 5 sići¹⁸⁰⁾ vina za naši grobi redovnikom kapelanom«¹⁸¹⁾. U kodicilu od 20. oktobra iste godine Šimičić ostavio je svojem sinu Jerolimu još »dilnicu tarsea, ka je va Vartlinah, i vartal, ki je pod put, i smokvu... I reče da jima Jerolim plaćati 5 mis svako godišće...«¹⁸²⁾. Zavještavši sinu dio vinograda, vrt i smokvu kao legat, testator mu je ujedno nametnuo obavezu da godišnje plaća pet misa za njega, pokojnu ženu, roditelje i neku Marovicu.

Godine 1666. je udova Gašpara iz Nerezina na Lošinjju, čije se prezime ne može pročitati, ostavila svojoj kćeri »Podrane s obligon, da č(i)ni govorit mise 2, 1 velu (i) 1 malu za oca i mater i da kandel¹⁸³⁾ naliva, kako i ja; i po smarti da pusti, ki ga bude nalivat...«¹⁸⁴⁾. Na isti način god. 1667. Gašpara Antić iz Nerezina ostavila neka zemljišta svojim rođacima Nikoli, Matiču, i Jakovu, s obavezom da plaćaju zadušnice za njezina pokojnog oca i za nju¹⁸⁵⁾. Luka Forcinić iz Veloga

177) Prilog II.

178) Prilog III.

179) Prema talij. riječi *obligare* — *obvezati*.

180) U dijalektu: suđ za vodu.

181) L. Košuta, *Glagoljski tekstovi u arhivu osorske općine*, Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, sv. I., 1953., str. 184, isprava br. 27.

182) Kao gore, str. 185. Na prvi pogled kodicil nema date. Ali oporuka koja mu prethodi, završava ovom rečenicom: »Pisa do(m) Matij Božičević, nodar pupliki, na 20 otubra 1665«. Sama oporuka započinje datacijom: »Let od porojenea negova na 2 avrila 1665.« Iz toga bi izlazilo, da bi ista oporuka bila pisana od 2. travnja do 20. listopada, što nema nikakva smisla. Očevidno se radi o pogrešci u interpunkciji, jer datum »na 20 otubra 1665« pripada kodicilu, a ne oporuci.

183) Kandelilo.

184) Košuta, nav. dj. str. 192, ispr. br. 43.

185) Pao gore, str. 194, ispr. br. 47.

Lošinja iste je godine odredio, da njegova kuća poslije smrti mora pripasti sinu Ivanu; ako se, pak, ovaj ne vrati iz rata s Turcima, da je nasljeđe njegove kćeri: »I ki bude v nej stati da plaća ni(n) 2 mise na godišće za vazda kantane...«¹⁸⁶⁾.

Značajna je ova odredba Matije Vuksanića iz Unija god. 1670. Imenovavši nasljednicima ženu Katu i sina Gustina, Matija je odredio ovo: »Pak pušćan tarsje f Praprutnon, da se nima dilit nego da moj sin Gustin i moea žena Kata da jimajuu uživa(t) to tarsje i da jimaju plaćat jednu misu za moga dida i babu, a jednu za me i za moga oca, a jednu za strica...« A ukoliko njegovi nasljednici ne bi primili takav legat, neka ta »dilnica tarsea« ostane samostanu sv. Jadrija¹⁸⁷⁾.

Iz toga teksta u prvom redu izlazi, da je ostavinska odredba Matije Vuksanića najbliža brigači iz Kastavske gospoštije. Najprije to pokazuje zahtjev, da nasljednici ne smiju dijeliti između sebe taj vinograd u Praputnom, zatim uputa da ga moraju uživati, s time da plaćaju određene mise. Iz te odredbe, dakle, izlazi također da nasljednicima nije dopušteno da otuđe ostavljeni vinograd; ako se ne bi složili s odlukom testatora, onda moraju predati taj vinograd samostanu¹⁸⁸⁾. Zabrana, koju sadrži tako formulirana odredba, ista je s tradicijom u Veprinštini i Kastavštini, da se brigače ne otuđuju.

Ali odredba o tome, da bi taj vinograd ostao samostanu, kada nasljednici ne bi prihvatili testatorove uvjete, pokazuje, da je u isto vrijeme postojao jedan drugi, komplementarni običaj. Određena zemljišta su se ostavljala ili crkvama ili samostanima¹⁸⁹⁾ ili bratovština¹⁹⁰⁾ uz obavezu, da vrše religiozne odredbe testatora. Taj običaj postaje pravilo, jer se među sačuvanim glagoljskim tekstovima poslije god. 1670. više ne spominju legati nekretnina s religioznim obavezama, koje bi se zavještalo nasljednicima, već se te legate ostavlja crkvenim organizacijama: ili bi se komadi — »dilnice« — zemljišta

186) Kao gore, str. 195, ispr. br. 49.

187) Kao gore, str. 196, ispr. br. 52.

188) Pogrešno postavljena interpunkcija mijenja smisao ovoga teksta. Poslije odredbe o tome da nasljednici ne smiju dijeliti vinograd u Praputnom Košutna transkripcija donosi: »da jimajuu uživa(t) to tarsje i da jimaju plaćat jednu misu... a jednu za strica, ako ne vazmu tarsje ređi. Pak pušćan s(vetom) Eadriju na Uniēah dilnicu tarsēa v dolu zgorinem...«. U takvoj redakciji pogodbeno moguća rečenica »ako ne vazmu tarsje ređi« nema svoje glavne rečenice, jer je od nje rastavljena točkom. Taj odlomak zapravo glasi: »Ako ne vazmu tarsje, ređi, pak pušćam s(vetom) Eadriju na uniēah dilnicu tarsēa v dolu zgorinem...« na to upućuje također oznaka »v dolu zgorinem«, t. j. u gornjem dolu, što se očividno odnosi na Praputno, jer prije toga nije spomenuto nikakvo drugo zemljište. A također i testatorova namjera, koji je taj vinograd namijenio onome nasljedniku, tko će se brinuti za to da plaća mise, koje je on odredio.

189) Na pr. Ustrine god. 1652. (kao gore, str. 180 ispr. br. 20); Ustrine god. 1652. (str. 181, ispr. br. 22); Punta Križa god. 1660. (str. 182, ispr. br. 24); Murtovník god. 1666. (str. 191, ispr. br. 41); Nerezine god. 1666. (str. 191, ispr. br. 42); Ustrine god. 1667. (str. 193, ispr. br. 45); Nerezine, god. 1677. (str. 195, ispr. br. 48); Sv. Jakov, cca god. 1667. (str. 198, ispr. br. 54).

190) Na pr. Sv. Jakov god. 1677. (kao gore, str. 198 i 199, ispr. br. 55).

zavještali crkvi, ili bi testator odredio da se ti dijelovi ostavine prodaju, a utržak da se preda crkvenim organizacijama¹⁹¹⁾.

Postoje također oporuke, u kojima se jedna kraj druge nalaze spomenute odredbe. U Sv. Jakovu na Lošinju je god. 1677. neki testator zavještao bratovštini sv. Marije neka zemljišta, uz to »gospodinu, ki stoji z menu u onomu dolci«, neki komad zemlje »v Tunafci« s timè, da ovaj mora godišnje plaćati jednu misu za njega, dok ženi, a poslije njezine smrti bratovštini ostavlja vinograd »na Bošci«, zato da bi za njega naručivali mise¹⁹²⁾.

Osim toga ima oporuka, u kojima testator postavlja alternativu. Izgleda godine 1679., u Punta Križi na Cresu bila je sastavljena oporuka, u kojoj je nama nepoznati testator odredio: »Pušćan s(vetomu) Jadriju libar 60, a to v ogra(di), ka se zove Korčinef, a to po štimi i da čini crikva g(ovo)riti jednu misu na godišće za moju dušu, iako bi otil moje dica daržat ištešo¹⁹³⁾ mesto, da ni se ne more uzet; ako ne budu otiti¹⁹⁴⁾, da bratja dadu komu ni(m) bude drago i plaća, ča bude crikvi hoditi¹⁹⁵⁾. Dakle, samostanu sv. Jadrija ostavlja se zemljište, procijenjeno sa 60 libara zato da bi se jedamput godišnje služila za testatora. Ali samo u slučaju ako testatorova djeca ne bi htjela sama držati to zemljište ili ako ne bi ga dala nekome drugome, koji bi plaćao crkvi ono, što joj pripada prema testatorovoj odredbi.

Takvo jačanje utjecaja crkve na Cresu i Lošinju, koje izlazi iz sve većega broja legata, što ih ona dobiva, doseglo je svoj vrhunac u posljednjih pet oporuka iz Košutine zbirke, koje su bile sastavljene u drugoj polovici XVIII. stoljeća¹⁹⁶⁾. U prvoj se od njih Ivan Krivičić »od Punta Križe« god 1761., još kolebao. On je, doduše, razdijelio čitavo svoje nepokretno i pokretno imanje na tri dijela: »jedan del hćeri Jakovi, drugi kćeri Mikulini, treti za moju dušu«. Ovaj bi treći dio pripao crkvi sv. Marije u Punta Križi. Testator ipak određuje »da moje kćere Jakova i Mika kupe moj dil, ako ote, i da dadu crikvi i za rečene mise pinezi¹⁹⁷⁾, jer je očevidno da nije htio oštetiti kćerke, te je prepustio njima, da same odluče hoće li zadržati zemljište, da ga uživaju, ili ustupiti ga crkvi.

U daljim se glagoljskim ispravama ne nalaze takvi obziri na nasljednike, barem ukoliko se to tiče Murtovnika i Punta Križe. U tim oporukama pojavljuje se nova formula: testatori određuju za nasljed-

191) Na pr. Mali Lošinj god. 1661. (kao gore, str. 182, ispr. br. 25); Veli Lošinj god. 1667, (str. 193 ispr. br. 46); Punta Križa cca god. 1679. (str. 200, ispr. br. 56).

192) Kao gore, str. 198—199, ispr. br. 55. Mjesto, gdje se govori o vinogradu »na Bošci« oštećeno je i glasi: Jo(š) reče pušćan) išteše žene tarsje na Bošci mlado, dokle je ona živa, da uživa, a po smarti nje brašćine vele i da mi čine gov(orit) . . . tat, ako ne, a oni male«. U istoj je ispravi bilo prije naređeno » . . . da mi jima govorit 1 misu malu . . .«. To pokazuje, da se i na oštećenu mjestu radi o misama, na što također upućuje završetak »male«, koji se očito odnosi na mise.

193) Prema talij. riječi *stesso* — isto.

194) Vjerojatno štamparska griješka mjesto *otili* — htjeti.

195) Košuta, nav. dj., str. 199, ispr. br. 56.

196) Kao gore, str. 203—206, isprave br. 62, 63, 64, 65, i 66.

197) Kao gore, str. 203, ispr. br. 62.

nika vlastitu dušu, dok sve ostale njihove odredbe predstavljaju legate. To se događa zato, što crkva nastoji da prigrabi za sebe lavlji dio ostavina. Mare Lazarić u Punta Križi god. 1764. odredila je za »reda moju dušu od svega onoga, što se bude kade nahodilo«, ostavivši mužu samo četvrti dio ostavine svoje majke i jednu škrinju, a sestri jednu suknju, dok »ostalo sve kako ozgora«¹⁹⁸⁾. Isto je uradio dvije godine ranije Ivan Spajić u Murtovniku¹⁹⁹⁾. A Anton Bogdan i Ivan Matanić u Punta Križi također postavljaju za nasljednika svoju dušu, t. j. crkvu. Bogdan ne ostavlja nikome nikakav legat, a Matanić je odredio »ako vanca«²⁰⁰⁾ ča od više, da se jima dati mojoj ženi četrti dil, a drugo sve mojoj kćeri Margariti, da se jima naplatiti martori«²⁰¹⁾. To znači da testator stvarno razbaštinja ženu i kćer, jer je izvršiocem oporuke imenovan kapelan u Punta Križi, koji mora prodati čitavo testatorovo imanje, da bi zadržao 120 libara »za njegove dugove«. Tek ako bude nešto preostalo, ima se dati ženi i, eventualno, kćeri. I Bogdanova i Matanićeva oporuka sadrže jednu formulu, koju nemaju prijašnje oporuke: »Strašeći se od smrti i razmišljajući da jima dojtji na strašnji sud božji« — stoji u prvoj oporuci, a »... strašeći se od smarti i strašnoga suda« — u Matanićevoj. Strah od smrti i strašnoga suda, što ga je vjerojatno potpirivao »don Osip Španjol«, pisac obiju oporuka, urodio je, dakle, takvim odredbama u korist crkve. Da li je to bila općenita pojava na Cresu i Lošinju, za sada se još ne može reći.

Prema tome, na tim je otocima drugačiji bio razvitak oblika, u kojima se pokazivao običaj, da se neko zemljište optereti davanjima u prilog crkvi, od onih u Veprinštini i Kastavštini. Na Cresu i Lošinju je u nekim slučajevima pri kraju XVIII. stoljeća čitav testatarov imetak morao služiti zadovoljavanju crkvenih tražbina, dok u Veprinštini i Kastavštini crkva u istom razdoblju mora voditi borbu da uopće održi taj običaj. Ona se morala uteći feudalnoj političkoj vlasti, da bi cva zakonskim propisima zaštitila njezinu eksploataciju, koja se više nije mogla održati na emocionalnim pobudama ljudi toga kraja. Na Cresu i Lošinju jačanje utjecaja crkve, a ondje — slabljenje. Uzrok su toj razlici u razvitku promjene u proizvodnji, a naročito prodiranje robno-novčanih odnosa na području Kastavske gospoštije. Otoci u to doba ostaju po strani od prodiranja kapitalizma, tako da se reakcionarne snage slobodno razvijaju, sve jače eksploatirajući stanovništvo. Tome pogoduje geografska odvojenost tih otoka, slabe prometne veze i to, da na njima tada ne postoje neke grane proizvodnje, koje su važne u tom razdoblju, kao na pr. eksploatacija šuma.

198) Kao gore, str. 204, ispr. br. 64.

199) Kao gore, str. 204, ispr. br. 63.

200) Prema talij. riječi *avanzare* — ostajati.

201) U dijalektu: *marturina* — porez. Usp. Rački, *Documenta*, Zagreb, 1877., str. 34 i 35, ispr. br. 26 i 27; Košuta, nav. dj., str. 206, ispr. br. 66.

Na području Veprinačke općine brigača je u drugoj polovici XVIII. stoljeća postala pravna ustanova u sistemu ondašnjega feudalnoga prava, dok za Kastavštinu nema tako točnih podataka. Svakako stoji, da brigača gubi tu svoju kvalifikaciju, kada kapitalistički društveni odnosi u zemljama austrijske krune dobivaju pravni oblik u općem građanskom zakoniku. Prvi dio toga zakonika stupio je na snagu 1. siječnja 1787. dok je on u cjelini počeo važiti na području Kastavske gospoštije tek poslije Napoleonova pada, i to od 1. listopada 1815. Time su bili ukinuti svi dotadašnji privatno-pravni propisi, a među njima i oni propisi Kastavskoga, Veprinačkoga i Mošćeničkoga zakona, koji su još bili u kreposti pod francuskom okupacijom.

Neke dotadašnje pravne ustanove, kao što je na pr. brigača, ispale su iz pravnoga sistema austrijskih zemalja, ali nisu bile ukinute, jer nisu bile u suprotnosti s društvenim poretom u Austrijskoj carevini. One su mogle i nadalje postojati ukoliko su ih se ljudi pridržavati kao običaja, ali im pravni sistem nije više pružao svoju zaštitu.

Na području kastavske i veprinačke općine brigače su se sačuvali u XIX. i u XX. stoljeću. Sudeći prema navodima M. Marjanovića, da su brigače na početku ovoga stoljeća bile zemlje, koje bi otac zapisao u zadužbinu²⁰²⁾, nije isključeno da je još ponegdje brigača zadržala takav svoj karakter. Ali nepobitni podaci o tome ne postoje; u ispravama se brigače ponekada spominju kao nazivi zemljišnih parcela, ali bez oznake njihovih posebnih funkcija. Sačuvali su se podaci iz Gornjega Rukavca, koji pokazuju da je u početku XX. stoljeća brigača bila također svečanost, koju su pojedine porodice slavile u spomen svojih pokojnika.

God. 1876. je brigača spomenuta u molbi Josipa Kučića iz Perenića (tadašnja Kastavska općina¹⁾ za prijenos prava vlasništva. Njegova mu je majka Cecilija darovala polovicu kuće i »brigaču do puta« — vinograd u Perenićima²⁰³⁾.

Nadalje, kao narodni naziv za jedan komad zemljišta naveo je brigaču sudski inventar istoga Kotarskoga suda od 23. travnja 1896. u ostavinskoj raspravi vrhu nasljeđa Andrije Kadmena - Kukeža iz Puhara, jednoga naselja u veprinačkoj općini²⁰⁴⁾. Podaci ovoga inventara su značajni, jer dopuštaju da se usporede površine pojedinih dijelova zemljišta, koji su bili vlasništvo Andrije Kadmena.

202) Kalendar Kluba Ćirilometodskih Židara za godinu 1907., str. 20.

203) Kotarski sud Opatija, Zemljišno-knjižni ured, Arhiva, za god. 1876., rješenje od 14. siječnja 1876. br. 231. U originalu taj stavak glasi: »...b) Brigazza do puta zappattivo vitato in Perenichi...«

204) Prilog IV.

Ako se pomoću inventara odrede površine zemljišta prema njihovim narodnim nazivima²⁰⁵⁾, onda se dobiva ovaj raspored: **Brigača** 1272 klaftera u vrijednosti od forinti 134.24, **Va dulce va Baredah** klft. 854 — for. 74.46, **Va Strmicah va Potokah** klft. 769 — for. 88.58, **Na Vrskeh** Klft 332 — for. 52.38 uz ostala manja zemljišta. Iz toga rasporeda izlazi, da je brigača ujedno i najveće i — kao cjelina — najvrijednije zemljište u vlasništvu Andrije Kadmena. To je ona među posjedima porodice Kadmen, vjerojatno, bila i u prošlosti, predstavljajući i ekonomski i po porodičnoj tradiciji najznačajniji kompleks zemljišta.

Neke su porodice u Gornjem Rukavcu još u XX. stoljeću slavile brigaču, i to prve nedjelje poslije sv. Martina, t. j. poslije 11. studenoga. To su Antončići, Kinkelovi, Kukići, Laginje i Lukšetići. Proslava se najprije sastojala u molitvi za pokojne članove porodice i za žive, da im u budućnosti bude dobro. Zatim je bila svečana večera i veselje.

Osim tih ostataka nekadašnjeg pravnog običaja brigače u XIX. stoljeću u Kastavštini, postojao je također jedan drugi pravni običaj, koji ima istu svrhu kao i nekada brigača, a jednak je onome na otoku Cresu i Lošinju iz XVII. stoljeća. U oporukama testatori zavještavaju u pojedine komade zemljišta kao legatima onim svojim nasljednicima, koji bi bili voljni da za to plate određeni broj zadušnica. Tipičan je primjer oporuka Ivana Kinkele — Gašpara iz Zvoneće na području tadašnje općine Kastav. Sastavljena je god. 1895., u njoj stoji: »Za spas moje duše pušćam trideset sv. misah i druge trideset za spas duše moje žene i još za mene pušćam jednu večnu svetu misu. Za trošak ovih sv. misah polašem kus zvan »Kućelova njiva«; koji bude platio ovaj trošak njemu ima ostatak rečena »Kućelova njiva«. Razumijeva se da ako ne bi erede hotio taj trošak platiti, onda neka se taj kus proda za trošak gore rečeni«²⁰⁶⁾.

U suštini isto je naveo gore spomenuti Andrija Kadmen — Kukež u svojoj oporuci god. 1896.: ». . . . 5. Govori da redu pustja Velu Lehu pul delotove kući i na nju da ima platiti Dvajset sveteh Maš pjevaneh to jest Deset za pokojnoga oca, Br. 5 za pokojnu Mater, a 5 za svoju dušu. 6. I govori, da Redu pustja sve va Potokeh, a za ovo da ima platit Deset Sveteh Maš pjevaneh za pokojne dve žene, to je za svaku br. 5 . . .«²⁰⁷⁾.

205) To je jedini ispravan način da se istražuju imovinski odnosi kod seljaštva u tom dijelu Istre. Predmet prometa nekretnina među seljacima predstavljaju komadi zemljišta onakvi, kakvi su označeni narodnim nazivima, a ne zemljišne parcele i gruntovna tijela, koji predstavljaju pravnu formu, nametnutu od države zbog određivanja poreza i zbog državnog utvrđivanja predmeta kupoprodaje. Do takva utvrđivanja dolazi u završnoj, formalnoj fazi posla, kada se sastavlja pismeni ugovor, koji predstavlja uvjet zato, da bi kupoprodaja nekretnina dobila pravnu sankciju (usp. Mandić, *Neki pravni običaji sa područja bivše Kastavske gospoštije*, rukopis u redakciji Zbornika, što ga izdaje Podružnica Povijesnoga društva Hrvatske u Rijeci).

206) Oporuka, Zvoneća 20. rujna 1895., G. N. 1206/98, Kotarski sud Opatija, Zemljišno-knjižni ured, Zbirka isprava za god 1898.

207) Oporuka, Poljane, 3. ožujka 1896., G. N. 945/99, Kotarski sud Opatija, kao gore, Zbirka isprava za god. 1899.

Kada je onaj isti Andrija Kadmen, vlasnik više komada zemljišta, među kojima se kao najvrijedniji objekt nalazila brigača, smatrao za potrebno da naročito odredi druga zemljišta kao legate, opterećujući ih religioznim obavezama, postaje očito da u sklopu njegova imanja brigači više nije pripadala ona funkcija, koju je nekada imala. Od pravnoga običaja ostala je, dakle, samo forma i tradicija, t. j. naziv i običaj da se brigaču ne otuđuje, dok je njezina funkcija prenesena na druge komade zemljišta, koje se određuju *ad hoc*.

Nestanak brigače kao pravne ustanove mogao bi se objasniti na ovaj način. Brigača se, po svojoj prilici, određivala na najvrijednijim zemljištima, koja donose najviše prihoda i koja, stoga, mogu da budu opterećena periodičkim obavezama crkvi, kao što su zadušnice za veći broj članova iste porodice i milodari. Kad je u XVIII. stoljeću započelo prodiranje robno-novčanih odnosa, mnogi su vlasnici kršili tradiciju, prodajući ili dijeleći brigače, kao što se to vidi iz navedene odredbe, koju je izdao rektor Baxa god. 1755. Crkveni organi su se borili da spriječe tu pojavu ili da na drugačiji način održe običaj, da testatori ostavljaju za sobom neko jamstvo u nekretninama, kako bi stvarno bile isplaćene zadušnice, koje bi oni odredili.

Kao što je već spomenuto, u XVII. stoljeću na Cresu i Lošinju ispočetka su testatori ostavljali nasljednicima legate u zemljištima s obavezom da naruče zadušnice za njih. Vjerojatno da nasljednici nisu bili pedantni u izvršavanju tih obaveza, jer se širio običaj, da se takav legat ostavi alternativno ili nasljedniku ili onome, koji bi te zadušnice htio platiti, ili crkvi. A u Punta Križi nije ni to bilo dovoljno, jer »duša«, t. j. crkva, dolazi u prvi plan, ona postaje nasljednikom zato da se u prvom redu udovolji njezinim zahtjevima, a tek onda bi dolazili na red pravi nasljednici.

I na području veprinačke i kastavske općine proširio se takav način izvršavanja posmrtnih obaveza prema crkvi, izuzevši ovaj posljednji oblik o duši kao univerzalnom nasljedniku. Njihovo se stanovištvo i ranije pridržavala tih običaja, tako da su neki vršili brigaču, a neki ostavljali onakav legat s uvjetom. Testator bi određivao dijelove zemljišta, opterećivao bi ih obavezom da se snose troškovi pogreba i zadušnica, ili samo zadušnica za njega i za druge pokojne rođake, ostavljajući ga onome od nasljednika, koji bi bio voljan snositi te troškove. Kad nitko od njih ne bi htio to uraditi, onda bi se to zemljište moralo prodati, a od utrška naplatiti te obaveze.

Vjerojatno, da je takav način zadovoljenja svoje emocionalnosti u vezi sa strahom pred smrću i pred navodnim njezinim posljedicama, postepeno zamijenio običaj brigače u Veprincu i Kastvu. Ne želeći opterećivati brigaču bilo zato, što je uopće više nije bilo, ili zato što je htio sačuvati slobodu da raspoláže tim vrijednijim dijelovima zemljišta, pojedini bi testator odredio u oporuci kakav drugi dio zemljišta, te je bio uvjeren da će mu se volja sigurnije ispuniti nego kad bi se radilo o brigači. Brigačama se više nisu nametali novi tereti, a postepeno se zaboravilo na stare obaveze, koje su ih dosad teretile. Od prav-

ne ustanove, kakva je bila brigača u drugoj polovici XVIII. stoljeća, preostao je samo njezin naziv, dok je sadržaj dobio drugačiju pravnu formu legata s uvjetom.

Nazivom brigača su se i kasnije označavali oni komadi zemljišta, koji su nekada bili u prošlosti stalno opterećeni religioznim obavezama i koji su svojom vrijednošću odgovali za njih. Tako je brigača izgubila svoj sadržaj, zadržavši se kao naziv. Njime se po staroj navadi služe, da bi označili one komade zemljišta, koji su nekada imali tu funkciju, iako je ova danas pala u zaborav.

Na takav su način novi društveni odnosi i nove potrebe ukinuli ovaj nekadašnji oblik eksploatacije svećenstva, koji se do god. 1755. u Veprincu pokazivao kao pravni običaj, a poslije te godine kao fi-deikomisarna substitucija.

Prilog I ²⁰⁸⁾

U dan 11 envara 1612.

U kastelu Veprincu na mestu običainom. Pred zveličenoga i sake časti i počtenja dostoinoga g(ospo)d(i)na Matija Diššića(!) logotenant(!) toga kaštela²⁰⁹⁾ kumpari²¹⁰⁾ Andrej Čohil zajedno svojim prokuratorom²¹¹⁾ Martinom Tancabelićem tužeći na Matiju Čohila da uderži edan kus posesa²¹²⁾, ki je oddilen(!) od nih starijih za brigaču, ka se ima oberševat na dan s(vetoga) Petra, ki dohodi j(u) na miseca da je sako leto imel oberševat i da ni oberševano i da od takova blaga i nega pristoji i kažući jednu sentenciju²¹³⁾ učinenu po počtovanih starijih Veprinca.

Na to odgovalajući ta Matij Čohil, i kazući, i braneći se tistamentom svoga deda da nemu pristoi(!).

Zgora imenovani g(ospo)d(in), razumevši edno i drugo govorenje tolike je sentenciju zajedno tistament deda toga Matija, prizivajući ime spasitela, od koga pravi sud prihodi, odlučise i sentenciaše, da rečenom Matij(!) Čohilu ostaje rečeni poses te brigače, da ga mozi uživat i od nega sako leto činet 200 mise toliko e(!) obed redovnikom i ubozim. A ča ova leta pasani(!)²¹⁴⁾ ni veršil maše²¹⁵⁾ toliko je almuštvo²¹⁶⁾ zato se kundunuje²¹⁷⁾ rečeni Matij da ima kupit u crikav

208) Glagoljski se original nalazi u Arhivu JAZU, sign. II c 77, sv. e 7 fol. 119 v i 120.

209) Martin Dišić bio je vjerojatno u to doba vršilac dužnosti gradskoga komandanta u Veprincu. Njegovo se ime susreće u zapisniku od 5. lipnja 1607. (kao gore, e 6, fol. 81).

210) Prema talj. riječi *comparire* — pojaviti se, pristupiti.

211) Prema talj. riječi *il procuratore* — zastupnik.

212) Prema talj. riječi *il possesso* — posjed.

213) Prema talj. riječi *la sentenza* — presuda.

214) Prema talj. riječi *passato* — prošli.

215) U dijalektu: *mise*.

216) Prema njem. riječi *das Almosen* — milostinja (Mažuranić, *Prinosi...*, str. 4).

217) Prema talj. riječi *condannare* — osuditi.

katridalu²¹⁸) ednu predoltariju²¹⁹), ka bude valala l(i)b(a)r dvaiset i čitire u termen²²⁰) po vas misec oktobar greduči. I rečeni Matij ne oberšvi(!) toga obligaciona sako leto toliko je toliko je(!) kondinane(!) predoitarije da rečena brigača gre na red²²¹) kako se uderži u tišta-mentu sakim bolim putem.

Na svedočanstvo Petra Martinačića, Grge Vidovića i Matija Vidovića ova sentencija više rečena biše publikana pred svedoki više rečenimi, nazoči budući obe parte²²²) interesani (!) u vsemu pred rečenimi svidoki pohvališe.

p(otpisani) Martin Martinačić
(p)o ordinu²²³) pisa.

Prilog II ²²⁴).

Go(s)pod Post(ova)ni suz(da)z (gr)ada Castua

Leto 1673²²⁵)

Giur nekoliko lett po praudah me uodi Matte Ossoignak Pok-(ojnoga) Antona zaradi neke brigaze ku gia usciuam, i mogi staregi su giu uscuali, a on branbu nosi²²⁶) da gia nissam Ossoignak, dauam na snangie Gospode Post(ova)nem. Kuzam²²⁷), da Martin Ossoignak gie imal dua sina po imenu Barna i Gargo (!). Barna gie sal k Varglir-nom prebiuat, a Gergo gie ustal na grunte²²⁸) kade gias prebiuam. Sa-da cza gie poteklo o(d) Gergota uscuali su istu brigazu i gia dan da-nasgni giu usciuam i uscuiat giu ochiu gia i mogi mlagi zac imam pi-sano pismo ucimieno(!) letta 1648. da su bili sini Barna i Gergo... na koga ... pismo... ssu od... Prauo ochie posuedocit S(vetni)k²²⁹) Andre Miheli(ch) da gie czul od suoiga Deda da Barna Ossoignak gie

218) U dijalektu: katedralu.

219) U dijalektu: predoltarnica »bit će antependium, ureha za oltar, što se prevjesi pred oltar« (Mažuranić, Prinosi..., str. 1090).

220) Prema talij. riječi il termine — rok.

221) Prema talij. riječi l'erede — nasljednik.

222) Prema talij. riječi la parte — stranka.

223) Prema talij. riječi l'ordine — nalog.

224) Ta je isprava danas vlasništvo Josipa Osojnaka iz Pabri, a prije nekoliko je godina bila pronađena u selu Osojnakima (Kastavština). Dosta je oštećena od vlage i na nekim mjestima uopće nije čitljiva.

225) Isprava nije datirana. Zapis »Leta 1678« napisan je olovkom i vjerojatno po-tječe iz ovoga stoljeća. Nije jasno zašto je bila zapisana baš ta godina kao razdoblje, u kojemu je nastala ta isprava: možda je autor toga zapisa slabo pročitao broj 4 u oznaci godine 1648., koja se nalazi u tekstu, pa je pogrešno odredio tu godinu kao doba, kad je ona pisana. Po svemu sudeći isprava po-tječe najranije iz posljednjih godina u prvoj polovici XVIII. stoljeća, jer je pisana na papiru, na kojemu je udaren isti porezni žig kao i na testamentu Ivana Osojnaka iz godine 1787. (Prilog III; uspr. faksimile obiju isprava). Zahvaljujući informaciji, koju mi je pružio N. Zmajić u Državnom arhivu, Za-greb i na kojoj mu se toplo zahvaljujem, taj se tip žiga upotrebljavao u doba Marije Terezije.

226) U dijalektu: protiviti se.

227) Prema talij. riječi accusare — optuživati, stavljati do znanja, izjavljivati.

228) Prema njem. riječi der Grund — zemljište.

229) Član općinskoga vijeća.

sal prebiuat Varglienom, i tako to(li) kaise²³⁰) ochie pouedat Anton Varglien da Barna gie prisal k Varglienom tako Matte Ossoignak Pok(ojnog)a Antona nemore rech da gia nissam Ossoignak suproti komu protestujem sfe ono czasse more protestat, i sfun ponisnostun se podpisugiem

Gnih Post(ovano)ga Gospodi(n)a
Ponisan slusanik
Matiz Ossoignak Pok(ojnog)a
S(vetni)ka . . .

Prilog III ²³¹).

Copia

U dan 3 Genara Letto 1787 va kuchie sdola podpisanoga.

Kade lexechi na Posteglie va Kuhigne Ivan Ossoignak Pok(oj-nog)a Martina, Ki sdrav po miloste Boxgioj Vida, sliha, razuma i Pame-
meti, tako odlucilgie danasni dan postavit (n)a ovo Pismo gnegovu zadgniu vogliu, odin²³²), i Tistament, za tako dat sversetak mi . . e gni-govoig, pak nastogiat na stvari od spasengia Dusse gnegove, prepo-
ruzugiuch Dussu gnegovu Gospodinu Bogu B(laženoj) D(jevici) M(ari-
ji), Angelu Custodu²³³), Svezu kega ime nossi i svemu Dvoru Ne-
bescomu.

Zatem reze da kadasse gnigovo Tello rasdeli od ovoga Sveta ochie dasse pokopa va Cimitero²³⁴) S(vete) Lucie z' Officion²³⁵) kako budu premogli Eredi gnigovi, i s voskom pristogiechiem officiu.

Zatem reze odvise da buduchi bil vazel za sina Posinovglienega Matteta Dubrovichia ki gie bil oxegnien za Sestru Testadura, ku bu-
duchi bil Bog sudil od ovoga svetta, tako pak gie se pozakonil po
voglie Testadura za sada xivuchiu drughu xenu, kega sada zovem
Testamentom imenugie za gnigovega universal Ereda²³⁶) sverhu svega
gnigovega imangia koliko lexechiega, toliko ghibuchiega, xivuchiega,
za svemi livehskemi(?) koliko tulikaisse²³⁷) Brigazu, za ku prossi da
gie nezapuschia, i da oni kem pristogi da gie ne puste nigdar od ovoga
g(r)unta.

Reze odvise da od ovoga svega Blaga puschienoga gnigovomu
Cugnadu²³⁸) Matettu (!) odnimglie²³⁹) samo giednu lehu²⁴⁰) va Bachinze,
to gie ono zasse cunfina²⁴¹) s'Usulizum, i Gielizum Ivanzevum s'Vo-

230) U dijalektu: također.

231) Vlasništvo Josipa Osojnaka iz Pabri.

232) Pogrešno mjesto *ordin* prema talij. riječi *l'ordine* — zapovijed.

233) Prema talij. riječi *l'angelo custode* — anđeo čuvar.

234) Prema talij. riječi *il cimitero* — groblje.

235) Prema talij. riječi *officiare* — vršiti službu božju.

236) Prema talij. riječi *l'erede* — nasljednik.

237) U dijalektu: također.

238) Prema talij. riječi *il cognato* — zet (sestrin muž).

239) U dijalektu: izuzima.

240) U dijalektu: komad obradiva zemljišta.

241) Prema talij. riječi *confinare* — graničiti.

loskega, to gie do Komunškega. Puta, za puschianag staregijoj Hchiere tega gnigovoga Ereda Matta Dobrovichi(a) imenovanoj Mariza, za govori da kada pride na pamet da gnoj se isto blago sruzi za gnigie lastovito²⁴²), ka ako pak bi odasla od ovoga sveta pervo nego bi prisla na razum otudda (?) ostane gnegovomu Eredu Matettu.

Gios odvisse reze da svi Dughi, to gie sve za bi on imel dat k(o)mu alli iako bi imel ki gnemu dat puschia da isti gnigov Ered Mate ima sve oversit, kako da bi za svogie stvari ostale.

Za tem reze da puschia S(veteh) Mass²⁴³) Maleh 19 i to koliko pervo ot gie sest za Dussu Testadura, tri za Dussu gnigovega Oza, tri za Dussu Materi, tri za Dussu gnigovega Bratta, tri za Sestru, to gie sega skupa 18, a devetnaigstu puschia, da ta gnigov Cugnado, illiti Ered ima plachiat svako Letto giednu Massu na dan S. Ivana Batisti za Dussu Testadura, i to do smerti Ereda Matetta, a po gnigovoj smer-te, mechie dole²⁴⁴) istu Massu.

Gios odvisse govori da buduchi da ima dva Bratta (!) sgora imenovani Testadur, schisse nahajaju²⁴⁵) va Cresse, ki tulikaigse su bili rasdeglieni s Testadurom, to gie po imene Matte i Giure kem za giedno sposnangie puschia da ta gnigov Ered Matte Dubrovich ima dat svakomu Ducati tri to gie va Robe illiti va Pinese²⁴⁶) gotoveh, i to po gnigovem komodu²⁴⁷), i kada bude premogal, i da nimaju isti gnegha stiskat, ni sforzevat²⁴⁸), keh gios odvisse isti gnigov Ered ima prigiet va kuchiu kako i do sada kada ki pride u Pass (?) i ska(s)at²⁴⁹) gnim dobru vogliu, i to govori da gie gnigova sadgnia voglia, ordin i Testament, ki ochie da bude mochian i krepak (va) sveh pun(teh)²⁵⁰) i Articleh²⁵¹), ako ipak poradi pomancangia²⁵²) kakove solenitadi²⁵³) obdersan bit nebi mogal ochie da bude kako Codicil illiti Donazion Articolo Causa Mortis²⁵⁴).

Gios od visse govori da ako bi billa kakova suprotivschina, illi Kosredi (?) Med tem gnigovem Eredom Matettom s brati, illiti s brat(a)n(o) (?) Testadura, illiti susedi, tako Puschia za kumissari²⁵⁵) S(vetni)ka Andreta Cucichia i Mihota Porobagniu, keh prosi dabi mir-

242) U dijalektu: u njezino vlasništvo.

243) U dijalektu: misa.

244) U dijalektu: ukida.

245) U dijalektu: nalaze se.

246) U dijalektu: u novcu.

247) Prema talij. riječi comodo — udoban.

248) Prema talij. riječi sforzarsi — prisiljavati se.

249) U dijalektu: pokazati.

250) Prema talij. riječi il punto — točka.

251) Prema talij. riječi l'articolo — član.

252) Prema talij. riječi mancare — nedostajati.

253) Prema talij. riječi la solenità — svečanost. Ovdje u prenesenom smislu — pravna forma.

254) U prijevodu: darovanje zbog uzroka smrti.

255) Ovdje u prenesenom smislu — izvršiloci oporuke.

no rasvidelli i na mirni raslog postavili tega gnega Ereda. Tako i svakom bogliem ostalem nazinom.

Original:

Gio(vanni) Varglien cancell(iere) m(anu) p(opri)a, cosi pregato scrissi, e presenti i testimoni sigilati.

Foris. Addi 12 Agosto 1788. Comparvero Personal(m)en)te Matio Dubrovich e Giacomo Varglien, instando all'apertura del presente Testamento, il quale, veduto non essere stato dissigilato, ne o... ato fu apperto(!) e publicato avanti li testimoni Gio(vanni) Ossoignak e Roko Brosovich.

Gio(vanni) Varglien
m(anu) p(ropri)a

Item Foris 1787

Isto tako od strane suda

Ovo gie testament Iveta Ossoignaka, storen (!), i zapezachiem (!) pred svedoki (sd)ola podpis(anim)i

- + Girgo Varglien svedok
- + Giure Ossoignak svedok
- + Giure Gnega sin deto²⁵⁶⁾
- + Lovre Sterk pul²⁵⁷⁾ Varglieni

Prilog IV.

GN 945/99²⁵⁸⁾

INVENTARIO

della sostanza relitta dal defunto Andrea Kadmen

»Kukes« in Puharska No. 76

li 23 Aprile 1896 nei comuni di Puharska — Veprinac — Vasanska e Poljane.

Presenti:

Giovanni Visintini
commissario deleg(ato)

Matteo Hrelja
Lepoldo Rumac periti

Da parte degli interessati: Maria moglie di Giuseppe Kadmen e Giorgio Cvetic.

256) Prema talij. riječi detto — rečeno, isto.

257) U dijalektu: kod.

258) Kotarski sud Opatija, Zemljišno-knjižni ured, Zbirka isprava iz god. 1899. br. 945/99.

259) U prijevodu: nekretnine.

In ordine al decreto dd. 2. 4. 1896. No. 1999 portavasi la suinte-stata commissione sulla faccia delle realtà da inventariarsi e previo ricordo fatto dal commissario delegato ai periti sulla santità del da loro già prestato giuramento, passarono questi al seguente

O p e r a t o.

A. Stato attivo.

I. Beni immobili²⁵⁹⁾

Partita tavolare²⁶⁰⁾ No. 315 di Puharska.

1. Prot. No. 1577 vigna ²⁶¹⁾ »Vert okoli Kuci« Kl(a)f(ter) s(oldi) ²⁶²⁾ 40 il klf. e precisamente una meta fior.	183 a
37.60
Partita tavolare 316 di Puharska	
I. c(orpo) t(avolare) ²⁶³⁾	
2. Edf. 62/3 casa economica coperta dj paglia ²⁶⁴⁾	15.—
3. Edf. 62/4 " " " "	10.—
4. Edf. 63/1 casa d'abitazione No. 68 terrapiano, cantina due camere, una sala, cucina e soffitto ²⁶⁵⁾	480.—
5. p. terr. 4/4 bosco ²⁶⁶⁾ »Na njvine« di Klf. a 136 a s. 4	5.44
6. " " 492 arat(ivo) ²⁶⁷⁾ »Va Verte« di Klf. 32 a s. 20	6.40
7. " " 493 pascolo ²⁶⁸⁾ »Na storisceh« di Klf. 17 a s. 5	—,85
8. " " 516 pascolo »Na Jakusoven« di Klf. 76 a s. 3	2.28
9. " " 1552 bosco »Brigaca« di Klf. 308 a s. 7	21.56
10. " " 1558/1 arat. »Brigaca« di Klf. 964 a s. 12	115.68
11. " " 1558/2 arat. »Dolcic« di Klf. 76 a s. 14	10.64
12. " " 1564 pascolo »Na Kalice« di Klf. 72 a s. 5	3.60
13. " " 1571 vigna »Pod Marinici« di Klf. 51 a s. 25	12.75

III. c. t.

14. p. terr. 502 vigna »Dolac za Kucami« klf. 66 a s. 26	17.16
15. " " 506 vigna " " klf. 33 a s. 22	8.36
Partita tavolare 292 Veprinac.	
16. " " 1667/4 prato ²⁶⁹⁾ »Va Dolce va Baredah« di klf. 78 a soldi 8 il Klf.	62.40
17. " " 1667/5 arativo »Va Dolce va Baredah« di klf. 67 a solti 13 il Klf. fior.	12.06
Partita tavolare 336 di Pogliane.	
18. " " 254/3 bosco »Va Doleh« di klf. 334 a s. 7	23.38

260) Kao gore: gruntovni uložak

261) Kao gore: vinograd.

262) Kao gore: novčić:

263) Kao gore: I. gruntovno tijelo.

264) Kao gore: gospodarska zgrada, pokrivena slamom.

265) Kao gore: kuća za stanovanje br. 68, prizemlje, podrum, dvije sobe, dvorana, kuhinja i tavan.

266) Kao gore: šuma.

267) Kao gore: oranica.

268) Kao gore: pašnjak.

269) Kao gore: livada.

19.	„	„	436/1	„	»Va Strmicah va potokeh« di klf. 310 a soldi 8	24.80
20.	„	„	444/4	arat.	»Va Strmicah va potokeh« di klft. 100 a soldi 10	15.—
21.	„	„	444/9	bosco	»Va Strmicah va Potokeh« di klft. 82 a s. 7	5.74
22.	„	„	444/3	arat.	»Va Strmicah va Potokeh« di klft. 45 a s. 16	7.20
23.	„	„	472/2	pascolo	»Va Strmicah va Potokeh« di klft. 38 a s. 4	1.52
24.	„	„	472/10	vigna	»Va Strmicah va Potokeh« di klft. 147 a s. 20	29.40
25.	„	„	472/8	arativo	»Va Strmicah va Potokeh« di klf. 27 a s. 18	4.86
					Partita tavolare 399 Vasanska.	
26.	„	„	104	prato	»Na Vrskeli« di klf. 123 a s. 12	14.76
27.	„	„	105	arativo	»Na Vrskeli« di klf. 209 a s. 18	37.62

queste due ultime particelle sono lasciate a titolo
di legato alla nuora Maria Kadmen moglie di Giuseppe.

II. Beni mobili.

Nulla.

B. Stato passivo.

Debito verso il Comune di Veprinac di intavolato per
doc. 1. 6. 69. No. 1833 fior. 110.—

C. Recapitulazione.

A. Stato attivo in immobili	fl.	985.16
B. Stato passivo	„	110.—
Rimane un asse netto di fiorini	„	875.16

Diconsi fiorini ottocento settantacinque e soldi 16. V. A.

Chiuso e firmato col cenno che le part. No. 753 e 755 formanti
parte dell. u. c. t. della P. T. 292 di Veprinac sono erroneamente in-
tavolate a nome del defunto Andrea Kadmen, che le part. di Poljane
non sono intavolate a nome del detto.

+ Maria Kadmen

+ Giorgio Cvecic

Giov. Visintin m. p.
nom. deleg.

L. Rumatz m. p. perito
Mattio Haglia mp. perito

Pres. 23 Maggio 1899. GN. 945/99.

Concordat, l originale munito da bollo di 36 soldi,
Dalla Cancelleria dell i. r. giudizio Distrettuale

Volosca, Sez. IV. li 24. 6. 1899.

L. S.

Negrich v. r.

RÉSUMÉ

Brigača — la marche évolutive d'une coutume légale dans le Domaine de Kastav.

Les origines de l'organisation étatique dans les sociétés est caractérisée aussi par la circonstance que les organes de l'État font une sélection des coutumes populaires en vigueur. Ils acceptent seulement telles coutumes, qui servent aux intérêts de la classe au pouvoir, et donnent leur force légale. C'est-à-dire ce sont les organes de l'État qui assurent l'observation générale des coutumes en question en se servant de la contrainte dont ils disposent.

Les phases du processus, par lequel une coutume devient une norme du droit, sont coutume, coutume légale et son introduction dans le système du droit positif.

Il est facile de suivre une part de cette évolution sur les normes du droit contenues dans le Code de Mošćenice (XVIII.e siècle), et précisément le passage de la coutume légale à la règle du droit positif. Mais les vestiges des processus, par le quel les coutumes populaires sont devenues des règles de droit, ne sont pas si nombreux.

Brigača est une coutume légale dans le Domaine de Kastav, dont on peut suivre l'évolution à travers quelques siècles. Elle consiste dans le fait qu'on choisissait quelques pièces du terrain parmi les pièces appartenant à une famille. Ces parcelles étaient, régulièrement héritées par les premiers nés et leur revenu servait de génération à génération à couvrir les frais des obligations religieuses, imposées par les défunts dans les leurs testaments. Ces obligations consistaient pour la plupart dans le paiement des messes pour le suffrage des défunts et leur nombre croissait avec chaque génération.

A partir du XVI.e siècle le tribunal de la Commune de Veprinac, faisant partie du Domaine de Kastav, a dû s'occuper maintes fois des controverses ayant pour l'objet cette coutume, qui n'était point relevée dans le Code de Veprinac. C'était une coutume admise et défendue par les autorités de la Commune et du Domaine dans l'intérêt du clerge, qui appartenait à la classe au pouvoir et qui au XVII.e siècle était le propriétaire féodal du Domaine par moyen des Collèges des Jésuites de Judenburg auparavant et de Rijeka plus tard. Les parcelles du terrain, destinées aux brigačas, étaient choses extra commercium.

Avec la formation des rapports économiques capitalistes en XVIII.e siècle se fait vive la tendance des héritiers de ne pas observer les dispositions testamentaires, qui ont pour l'objet le revenu des brigačas, et de vendre les terrains soumis à cette obligation. C'était la raison, pour laquelle l'administrateur du Domaine a inter-

dit en 1755 la vente des terrains destinés aux brigačas. Cette décision prouve que cette coutume legale, auparavant reconnue de fait par les autorités, est devenue maintenant un institut du droit positif.

Les nouveaux rapports économiques se montrèrent plus forts que les coutumes feodales admises dans le droit positif. Pendant l'ultérieure évolution de cet institut on voit que les testateurs commencèrent à destiner expressément des sommes d'argent ou quelque terrain précisément indiqué pour suppléer aux frais des messes. De cette manière l'institut de la brigača commença à tomber en désuétude.

Aujourd'hui ses traces sont quelquefois conservées dans la dénomination populaire — brigača, par laquelle la population indique les parcelles jadis servant à cette fin, sans qu'on se rappelle l'origine d'une telle dénomination.

Dana 1781 ...

Kade lecki na ...

... ..

... ..

... ..